Θέματα Αρχαιολογίας
www.themata-archaiologias.gr | www.themes-in-archaeology.gr
ISSN: 2653-9292

Μεταξία Τσιποπούλου
Η διακεκριμένη αρχαιολόγος μιλά στα *Θέματα Αρχαιολογίας*

Συνέντευξη
στον Δημήτρη Γαρουφαλή, *Διευθυντή Θεμάτων Αρχαιολογίας*

Ηλεκτρονική διεύθυνση άρθρου (Url): https://www.themata-archaiologias.gr/wp-content/uploads/2021/10/metaxia-tsipopoulou-2021-5-1-124-147.pdf

© Περιοδικό Θέματα Αρχαιολογίας, τόμος 5, τεύχος 1, Ιανουάριος/Απρίλιος 2021, σ. 124-147

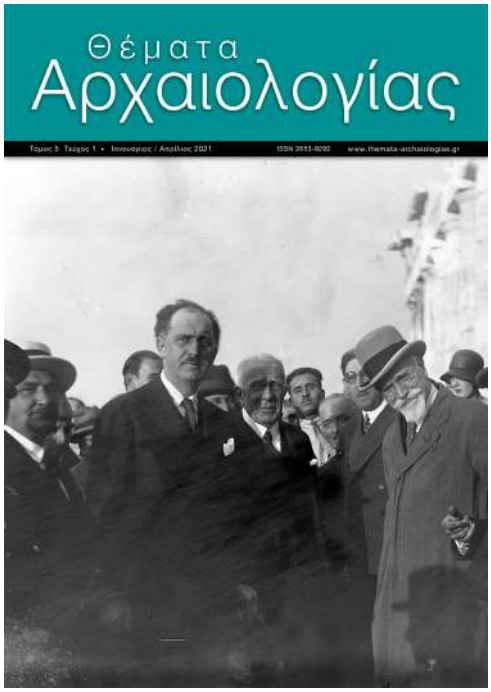

*Τα **Θέματα Αρχαιολογίας** είναι ένα μη κερδοσκοπικό περιοδικό που έχει ως αποκλειστικό σκοπό να συμβάλει στην έγκυρη και επιστημονικώς αποδεκτή διάδοση και οικειοποίηση του τρόπου σκέψης και των κατακτήσεων της Αρχαιολογίας και της Ιστορίας της Τέχνης.*

Αυτό το άρθρο χορηγείται με άδεια Creative Commons Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές

Copyright © Θέματα Αρχαιολογίας
www.themata-archaiologias.gr | www.themes-in-archaeology.gr
ISSN: 2653-9292

Μεταξία Τσιποπούλου

Η διακεκριμένη αρχαιολόγος μιλά στα *Θέματα Αρχαιολογίας*

Η συνέντευξη παραχωρήθηκε στον Δημήτρη Γαρουφαλή

Κυρία Τσιποπούλου, σας γνωρίζουμε ως μια διακεκριμένη αρχαιολόγο, με τα επιστημονικά σας ενδιαφέροντα να επικεντρώνονται στη Μινωική Κρήτη. Ωστόσο, μιλήστε μας, παρακαλώ, για την «αρχή», για το ερέθισμα που ενστάλαξε μέσα σας την επιθυμία να γίνετε αρχαιολόγος.

Η αρχαιολογία είναι τρόπος ζωής και έτσι την είδα από τα πρώτα μου βήματα και έτσι την βιώνω έως σήμερα. Διακρίσεις δεν επεδίωξα ποτέ, μου αρκεί να προσπαθώ να κάνω αυτή τη δουλειά, σε όλες της τις παραμέτρους, όσο μπορώ καλύτερα και να είμαι φέτος καλύτερη από τον περσινό εαυτό μου. Αυτό συμβουλεύω εξάλλου και τους νεώτερους μου, όταν από ένα σημείο της ζωής μου και μετά έφθασα να είμαι επικεφαλής επιστημονικών και διοικητικών ομάδων στις οποίες συμμετέχουν νεώτεροι συνάδελφοι.

Αποφάσισα να γίνω αρχαιολόγος στα 9-10 χρόνια μου και το ανακοίνωσα στους γονείς μου. Μινωική αρχαιολόγος αποφάσισα να γίνω στα 13 μου, όταν διάβασα το βιβλίο του Στυλιανού Αλεξίου «Μινωικός Πολιτισμός» που μόλις είχε κυκλοφορήσει. Στην Κρήτη πρωτοπήγα αφού τελείωσα το Πανεπιστήμιο, για να δουλέψω στα Χανιά.

Τι σημαίνει για εσάς το επάγγελμα «Αρχαιολόγος»; Και ποια είναι η θέση του στον σημερινό κόσμο, στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς;

Δεν θα μπορούσα να φαντασθώ τον εαυτό μου να είμαι κάτι άλλο στη ζωή μου εκτός από αρχαιολόγος-δημόσιος υπάλληλος. Είμαι πολύ υπερήφανη που το κατάφερα. Μπήκα στην Αρχαιολογική Υπηρεσία μετά από ένα μάλλον δύσκολο διαγωνισμό και πήρα όλες τις προαγωγές μου κατ' εκλογήν. Το 2005 ήμουν υποψήφια για τη θέση του Γενικού Διευθυντή Αρχαιοτήτων, αλλά δεν εκλέχθηκα. Εξάλλου αυτή η εργασία πε-

Η Μεταξία Τσιποπούλου είναι αρχαιολόγος και γεννήθηκε στην Αθήνα. Αποφοίτησε από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, από όπου έλαβε και το διδακτορικό της δίπλωμα με θέμα διατριβής την κεραμική της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στην Ανατολική Κρήτη. Διεξήγαγε μεταδιδακτορική έρευνα στο Πανεπιστήμιο του Bristol για δύο χρόνια, στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών της Ιταλίας στη Ρώμη, και αργότερα στο Κρατικό Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης στο Buffalo. Έχει μακρόχρονη σταδιοδρομία στην Αρχαιολογική Υπηρεσία, από το 1975 έως το 2011, τα περισσότερα χρόνια στην Κρήτη. Από το 2006 έως το 2011 ήταν Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Πολιτισμού. Η Τσιποπούλου είναι ειδικός της Εποχής του Χαλκού και της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου του Αιγαίου και της Κρήτης ειδικότερα, και τα επιστημονικά της ενδιαφέροντα εστιάζονται στη μελέτη της οργάνωσης των οικισμών και στην κεραμική. Διευθύνει σημαντικές συστηματικές ανασκαφές στην Κρήτη, περιλαμβανομένων του Πετρά Σητείας, Μινωική πόλη και ανάκτορο, άλλων δύο οικισμών, ο πρώτος της Τελικής Νεολιθικής και Πρωτομινωικής Ι και ο δεύτερος της Υστερομινωικής ΙΙΙ, του Προανακτορικού και Παλαιοανακτορικού ασύλητου Μινωικού νεκροταφείου, και του Βυζαντινού νεκροταφείου, του οικισμού του τέλους της Εποχής του Χαλκού στο Χαλασμένο Ιεράπετρας, και παλαιότερα τα Υστερομινωικά νεκροταφεία στα Αχλάδια Σητείας και την Κριτσά Μιραμπέλο. Έχει επίσης διευθύνει επιφανειακές έρευνες, έχει οργανώσει εκθέσεις αρχαιολογικών Μουσείων και διεθνή επιστημονικά συνέδρια, καθώς και ιστότοπους και αρχαιολογικές εκθέσεις και εκπαιδευτικά προγράμματα και έχει δώσει πολυάριθμες διαλέξεις και σεμινάρια στην Ελλάδα, την Ευρώπη και την Αμερική. Ως διευθύντρια της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Πολιτισμού, ήταν υπεύθυνη για την ψηφιακή κληρονομιά και το Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και διηύθυνε Ευρωπαϊκά προγράμματα προβολής του Ελληνικού Πολιτισμού, ορισμένα από αυτά συνδεδεμένα με την Ευρωπαϊκή ψηφιακή βιβλιοθήκη Europeana. Η Τσιποπούλου είναι ιδρύτρια και εκλεγμένη Πρόεδρος του Συλλόγου Φίλων του Ιστορικού Αρχείου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και αντεπιστέλλον μέλος του Archaeological Institute of America.

ριλαμβάνει τόσα πολλά, και θεωρητικά και πρακτικά, και επιστημονικά και διοικητικά και εκπαιδευτικά, και άνοιγμα προς την κοινωνία και κλείσιμο στις βιβλιοθήκες και επαφή με χιλιάδες ανθρώπους, από την Ελληνική επαρχία έως τον κόσμο ολόκληρο. Θεωρώ ότι η αρχαιολογία είναι κάτι εξαιρετικά δυναμικό με έντονο κοινωνικό αντίκτυπο. Με έχουν ακούσει συχνά να λέω ότι κάνω αρχαιολογία για να αλλάξω τον κόσμο λιγάκι προς το καλύτερο, στο μέτρο των δυνατοτήτων μου, οπότε μπορώ να το επαναλάβω και εδώ.

Όντας νεώτερη είχα την εξαιρετική τύχη να γνωρίσω από κοντά μερικές από τις μεγάλες μορφές της ελληνικής και διεθνούς αρχαιολογικής επιστήμης και να θαυμάσω την επιστημοσύνη και το ήθος τους. Η αρχαιολογία υπήρξε πάντα ένα επάγγελμα δύσκολο, εξαιρετικά πολυσχιδές και απαιτητικό, κακοπληρωμένο και συχνά χωρίς το κοινωνικό αντίκρισμα που του αρμόζει. Τα –αρκετά– τελευταία χρόνια βλέπουμε σε πολλά πανεπιστήμια σ' όλον τον κόσμο να καταργούνται αρχαιολογικές σχολές και τμήματα, στο πλαίσιο της υποβάθμισης και απαξίωσης των κλασικών σπουδών. Στην Ελλάδα η Αρχαιολογική Υπηρεσία είναι υποστελεχωμένη, και οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου που έχουν επιλεγεί για σχεδόν 40 χρόνια για την κάλυψη πάγιων και σοβαρών αναγκών δεν βοηθούν στην καλή λειτουργία ενός κλάδου που έχει ανάγκη από σταθερότητα στην εργασία και κατοχυρωμένα εργασιακά δικαιώματα για να συνεχίσει να υπάρχει και να προσφέρει. Στις τοπικές κοινωνίες, εξάλλου, οι αρχαιολόγοι δεν έχουν το κοινωνικό κύρος που τους αναλογεί ως διανοούμενοι. Βεβαίως είμαστε υπάλληλοι, εφόσον πληρωνόμαστε με μηνιαίο μισθό. Αλλά τα καθήκοντά μας υπερβαίνουν κατά πολύ αυτά ενός απλού διοικητικού υπαλλήλου μιας Νομαρχιακής Υπηρεσίας, ας πούμε. Έχουμε ανάγκη να μελετάμε, να γινόμαστε όλο και καλύτεροι, και για να κατανοούμε με επάρκεια το αντικείμενό μας, δηλαδή τι είναι αυτό το οποίο καλούμεθα να διαχειριστούμε και να αποδώσουμε στην κοινωνία, αλλά και τους τρόπους με τους οποίους αυτό πρέπει να γίνει αποτελεσματικά. Στη μακρά μου σταδιοδρομία είδα πολλούς νόμους να αλλάζουν προς το χειρότερο, με το πρόσχημα της διευκόλυνσης των διαδικασιών, και είδα αρκετές παρεμβάσεις της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας στη διαχείριση των μνημείων υπέρ άλλων συμφερόντων, όπως είδα και μη αξιοκρατικές επιλογές εντός της ίδιας της Υπηρεσίας. Λυπάμαι βαθιά για όλα αυτά· στην καλύτερη περίπτωση μπορεί κάποιος να επιχειρήσει να τα ξεπεράσει δουλεύοντας πολύ σκληρότερα, και στη χειρότερη, και συνηθέστερη, μπορεί να ηττηθεί ολοκληρωτικά και να εγκαταλείψει τον κλάδο. Δυστυχώς, ζωές αξιόλογων ανθρώπων και πολύτιμα μυαλά χάνονται με αυτόν τον τρόπο και, επίσης σημαντικά μνημεία κινδυνεύουν ή και καταστρέφονται. Είναι σπάνια η τύχη και πολύ βαρύ το έργο να καταπιάνεται κανείς με τη διαχείριση πραγμάτων και θεμάτων πολύ σημαντικότερων από τον εαυτό του και τη σύντομη ζωή του.

Η αρχαιολογική κοινότητα, πιστεύω, είναι κάτι παγκοσμιοποιημένο, πολύ πριν αρχίσει να γίνεται τόσο ευρεία συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση. Οφείλουμε να προχωρήσουμε την επιστήμη μας απομακρύνοντας κάθε απόπειρα εθνικιστικής εκμετάλλευσης του παρελθόντος, αντίληψη από την οποία η ανθρωπότητα έχει υποφέρει πολύ στο όχι και τόσο μακρινό παρελθόν και το έχει πληρώσει ακριβά. Δεν υπάρχει βέβαια ουδέτερη επιστήμη, ούτε ουδέτερη πρακτική και δεν υπάρχει μια αρχαιολογία, αλλά πολλές. Επομένως στην πρακτική της διαχείρισης των μνημείων, που αποτελεί και το κύριο καθήκον μας, έχουμε υποχρέωση να τα διαφυλάξουμε, ώστε στο μέλλον να ερμηνευθούν και από τις επόμενες γενιές, ίσως με διαφορετικό τρόπο.

Έχετε πραγματοποιήσει σπουδές, εκτός από την Αθήνα, σε Αγγλία, Η.Π.Α. και Ιταλία. Θέλετε να μας μιλήσετε γι' αυτήν την περίοδο;

Αισθάνομαι τεράστια ευγνωμοσύνη προς τους γονείς μου, οι οποίοι στα μέσα της 10ετίας του 1960, όταν μπήκα στο Γυμνάσιο, αποφάσισαν ότι η γνώση ξένων γλωσσών ήταν σημαντικότατη προτεραιότητα στην εκπαίδευση των παιδιών τους. Έτσι, ο αδελφός μου κι εγώ μάθαμε Ιταλικά, Γαλλικά και Αγγλικά. Πιστεύω ότι το γεγονός αυτό όχι μόνον διαμόρφωσε την προσωπικότητα και τις αντιλήψεις μου για τον εαυτό μου, την Ελλάδα, τον κόσμο και την αρχαιολογία, αλλά με διευκόλυνε και σε πολλές από τις επιλογές μου.

Δεν θέλησα να φύγω από την Ελλάδα αμέσως μετά το πτυχίο μου. Η δυνατότητα να εργασθώ στην Αρχαιολογική Υπηρεσία ήταν για μένα απόλυτη προτεραιότητα. Πείτε το μαχόμενη αρχαιολογία, αν προτιμάτε, λαμβανομένου υπόψη και του γενικότερου κλίματος που επικρατούσε στη Μεταπολίτευση. Δουλεύοντας στην Κρήτη ολοκλήρωσα τη διδακτορική μου διατριβή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών το 1987. Η διετής μεταδιδακτορική έρευνα στο Πανεπιστήμιο του Bristol στην Αγγλία, κοντά στον σπουδαίο αρχαιολόγο και καταπληκτικό άνθρωπο Peter Warren, ήταν στο πλαίσιο διετούς επιστημονικής άδειας που δίδεται στους υπαλλήλους του Υπουργείου Πολιτισμού· μάλιστα είναι ενδιαφέρον ότι μου ετέθη όρος να ολοκληρώσω την διατριβή μου για να μου δοθεί αυτή η άδεια. Τα δύο αυτά ακαδημαϊκά έτη, 1987-1989, ήταν για μένα μια υπέροχη και πολύ δημιουργική περίοδος, μέσα σε ένα γόνιμο ακαδημαϊκό περιβάλλον, σπουδαίες βιβλιοθήκες και καίρια πνευματική επικοινωνία με μεγάλες μορφές της αρχαιολογίας στη Βρετανία. Είχα επίσης την ευκαιρία, καθώς είχα και την διατριβή μου ολοκληρώσει αλλά και σημαντικές ανασκαφές ήδη ξεκινήσει, να κληθώ να δώσω διαλέξεις εκτός του Bristol και στο Cambridge και στο Λονδίνο. Στην Ιταλία πήγα με μια υποτροφία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Έμενα στον ξενώνα του περίφημου Γερμανικού Ινστιτούτου στη Ρώμη, και είχα στη διάθεσή μου μια από τις μεγαλύτερες αρχαιολογικές βιβλιοθήκες του κόσμου. Και στην Ιταλία κλήθηκα να δώσω διαλέξεις, τόσο στη Ρώμη, όσον και στη Σικελία. Η συνεργασία δε με το Ινστιτούτο Μυκηναϊκών και Αιγαιο-Ανατολικών Σπουδών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών της Ιταλίας οδήγησε, στα αμέσως επόμενα χρόνια, στην ολοκλήρωση της ανασκαφής και τη δημοσίευση των θολωτών τάφων των Αχλαδιών Σητείας και Κριτσάς Μιραμπέλλου (οι οποίες είχαν ξεκινήσει από τον Νικόλαο Πλάτωνα), από την Ελληνο-Ιταλική ομάδα που οργανώσαμε, αλλά και στην υπέροχη φιλική σχέση ζωής με την αρχαιολόγο Lucia Vagnetti, που χάθηκε πρόσφατα, και τον αρχιτέκτονα Paolo Belli. Στο κρατικό Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης στο Buffalo πήγα προσκεκλημένη από τον καθηγητή Vance Watrous, που ερευνά χρόνια την περιοχή των Γουρνιών στην Ανατολική Κρήτη, με μια υποτροφία Fulbright για senior scholars, το 2001. Μου δόθηκε η δυνατότητα να μελετήσω στη βιβλιοθήκη και να γράψω, αλλά επίσης προσκλήθηκα και έδωσα αρκετές διαλέξεις, στη Νέα Υόρκη, στο Cincinnati, στη Βόρεια Καρολίνα Chapel Hill, αλλά και στο Τορόντο του Καναδά.

Τα περισσότερα χρόνια της σταδιοδρομίας σας στην Αρχαιολογική Υπηρεσία τα έχετε αφιερώσει στην Κρήτη, μάλιστα στην Ανατολική. Ποιοι ήταν οι λόγοι που επιλέξατε αυτήν την περιοχή;

Επέλεξα την Κρήτη. Δεν επέλεξα την Ανατολική Κρήτη, με την έννοια ότι δεν ζήτησα να μετατεθώ εκεί. Ήμουν στην Εφορεία Χανίων, Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων και αναπληρώτρια Προϊσταμένη το 1983, όταν έμαθα τη μετάθεσή μου στην Ανατολική Κρήτη ανοίγοντας την υπηρεσιακή αλληλογραφία. Το 1984 ο Έφορος Κωστής Δαβάρας, τον οποίο επίσης, δυστυχώς χάσαμε πρόσφατα, όρισε ως έδρα μου τη Σητεία. Τα πράγματα ήταν πολύ δύσκολα εκεί, τόσον στην Εφορεία, ιδιαίτερα λόγω της έλλειψης προσωπικού, όσον και γενικά, γιατί η Σητεία ήταν από τις ελάχιστες, αν όχι η μόνη πόλη στην Ελλάδα τότε, που απείχε περισσότερο από τρεις ώρες από το κοντινότερο λιμάνι ή αεροδρόμιο, στο Ηράκλειο. Το γεγονός εξάλλου ότι είχα ολοκληρώσει τη μελέτη του υλικού για τη διατριβή μου στα Μουσεία Ηρακλείου, Αγίου Νικολάου και Σητείας και έπρεπε να γράψω πλέον, δυσκόλεψε ακόμα περισσότερο τη ζωή μου, διότι δεν είχα στη διάθεσή μου βιβλιοθήκη. Θυμάμαι ότι χρειάσθηκε να ξοδέψω πραγματικά πολλά χρήματα για φωτοτυπίες, στις βιβλιοθήκες της Αθήνας, όλης της βιβλιογραφίας που χρειαζόμουνα. Ήταν αρκετά δύσκολη η ζωή ενός επιστήμονα σε απομακρυσμένη επαρχία πριν το διαδίκτυο. Επίσης ήμουν τότε στην κρίσιμη ηλικία των 30 και έπρεπε να αποφασίσω αν θα επιχειρήσω να ξεκινήσω ένα μεγάλο μακροχρόνιο έργο ή να ζητήσω μετάθεση για την Αθήνα, όπου είχα την πατρική μου οικογένεια και σπίτι. Αντιλήφθηκα ότι η Κρήτη ήταν το σημαντικότερο για μένα, και αν η δική μου Κρήτη έπρεπε να λέγεται Σητεία, Σητεία θα ήταν. Έτσι ξεκίνησα την έρευνα στον κόλπο της Σητείας, η οποία συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

Το διδακτορικό σας δίπλωμα έχει ως θέμα την κεραμική της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στην Ανατολική Κρήτη. Γιατί επιλέξατε στη συνέχεια να ασχοληθείτε με την Αρχαιολογία της Προϊστορικής/Μινωικής Κρήτης;

Όταν ήμουνα 26 χρονών και δούλευα στα Χανιά σκέφθηκα ότι ήταν καιρός να ξεκινήσω το διδακτορικό μου. Απευθύνθηκα σε πρεσβύτερους, σεβαστούς, συναδέλφους και ζήτησα να μου παραχωρήσουν υλικό για να ξεκινήσω. Οι προτιμήσεις μου ήταν η Μεσομινωική και η Υστερομινωική ΙΙΙ περίοδοι. Δυστυχώς δεν με εμπιστεύθηκαν. Κάποιος μάλιστα μου είπε «*Μήπως βιάζεσαι να γίνεις διάσημη;*». Σαράντα χρόνια αργότερα δεν έγινα διάσημη, προφανώς γιατί δεν το επεδίωξα, ήμουν πολύ απασχολημένη δουλεύοντας. Ωστόσο, είχα την τύχη να ανακαλύψω πολύ περισσότερες Μεσομινωικές και Υστερομινωικές ΙΙΙ αρχαιότητες από όσες θα μπορούσα ποτέ να φαντασθώ. Δεν απογοητεύθηκα από την απόρριψη και έψαξα για ένα θέμα με δυναμική, το οποίο όμως δεν θα ενδιέφερε άλλον κανένα ώστε να μου απαγορεύσει την πρόσβαση στο υλικό. Αυτό το θέμα ήταν η αινιγματική ετεοκρητική κεραμική, δηλαδή η κεραμική που είχε παραχθεί στο ανατολικό άκρο της Κρήτης από τη Δρήρο μέχρι τη Ζάκρο και από τον 11ο ως τον 7ο αιώνα π.Χ. Εντόπισα όλο το υλικό, το μελέτησα, χρειάσθηκε να φωτογραφήσω και να σχεδιάσω μόνη μου πάνω από 1.000 αγγεία, πήρα το δίπλωμα με άριστα και το 2005 ξαναμελέτησα το θέμα, προσθέτοντας αρκετά από τις εν τω μεταξύ διεξαχθείσες ανασκαφές και μελέτες, και δημοσιεύθηκε, από το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κρήτης, ένας πολυσέλι-

Μεταξία Τσιποπούλου, *Η Ανατολική Κρήτη στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, 2005.*

δος τόμος με τίτλο *Η Ανατολική Κρήτη στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου*. Ευχαριστίες οφείλω στους καθηγητές Βασίλη Λαμπρινουδάκη, Νότα Κούρου και Εύα Μπουρνιά που ήταν οι επόπτες μου, και στην Αλεξάνδρα Καρέτσου, διευθύντρια τότε του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Κρήτης.

Θεωρώ ότι είμαι μια προϊστορική αρχαιολόγος του Αιγαίου και της Κρήτης ειδικότερα, η οποία κατέχει αρκετά καλά και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου.

Η «ανωνυμία» της Προϊστορίας σάς προβληματίζει; Πιστεύετε ότι η «Προϊστορική Αρχαιολογία» μπορεί να διακρίνει το «άτομο» πίσω από κάποιο αντικείμενο, ή απλώς περιορίζεται στην ανίχνευση του κοινωνικού / πολιτιστικού συστήματος; Η επινόηση και χρήση «ιστορικών» όρων (Μίνωας, μινωικός, κλπ.) πιστεύετε ότι είναι μια προσπάθεια υπέρβασης αυτής της «ανωνυμίας»; Εν τέλει συμμερίζεστε την άποψη ότι υπάρχει κίνδυνος η Αρχαιολογία να «καταντήσει» απλώς μια «Ανθρωπολογία»;

Αυτό που χαρακτηρίζει την προϊστορική αρχαιολογία του ελληνικού χώρου (και δεν εννοώ βέβαια τις εποχές της απώτατης προϊστορίας), είναι ότι ξεκίνησε τρόπον τινά ως παρακλάδι της Κλασικής Αρχαιολογίας. Στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού η κλασική αρχαιολογία ήταν πολύ κοντά στην ιστορία της τέχνης. Επίσης ήταν πάντα μεγάλη η αγωνία πολλών να αποδείξουν ότι όλοι όσοι κατοίκησαν αυτή τη γεωγραφική περιοχή, ήδη από τη Νεολιθική περίοδο τουλάχιστον, μιλούσαν ελληνικά, καθώς και ότι οι πολιτισμοί του Αιγαίου ήταν προγονικές μορφές της κλασικής Ελλάδας. Θα αναφέρω ως πρόχειρο παράδειγμα το έργο της Αμερικανίδας αρχαιολόγου Harriet Boyd, *Crete, the forerunner of Greece*. Αυτές οι αντιλήψεις δυστυχώς έδωσαν, και ακόμα δίνουν, την ευκαιρία, σε πολλούς, για πολιτική εκμετάλλευση και εθνικιστικά κηρύγματα, στενά συνδεδεμένα με πλήρη αμάθεια. Αντίθετα σε άλλες περιοχές της ανατολικής Μεσογείου, περιλαμβανομένης και της Κύπρου, η αρχαιολογία των προϊστορικών περιόδων ξεκίνησε ως παρακλάδι της ανθρωπολογίας.

Η σύνδεση των πρώιμων ανακαλύψεων του Μινωικού και του Μυκηναϊκού πολιτισμού με τις γνωστές από τη μυθολογία και τα ομηρικά έπη εμβληματικές μορφές, τον Μίνωα, τον Αγαμέμνονα, τον Οδυσσέα κλπ., μπορεί να είχε κάποιο νόημα για αυτούς που πρώτοι την πραγματοποίησαν, συγκεκριμένα τον Σλήμαν και τον Έβανς, αλλά το γεγονός ότι συνεχίσθηκε, σε μερικές περιπτώσεις, σε μεγάλο τμήμα του 20ού αιώνα, μόνο σύγχυση μπορεί να προκαλεί. Αποκλείεται αυτοί οι νεώτεροι, που συνέδεσαν τις ανακαλύψεις τους με ονόματα μυθικών προσώπων να μην είχαν συναίσθηση ότι μπέρδευαν την απτή πραγματικότητα, εν προκειμένω αρχιτεκτονικά λείψανα του παρελθόντος, με κάποιο μυθολογικό πρόσωπο. Θυμάμαι ότι ένας επιφανής μινωικός αρχαιολόγος μού έλεγε κάποτε, λίγο μετά από την ανακάλυψη των τάφων στη Βεργίνα «*Είμαστε πολύ τυχεροί γιατί κανείς δεν απαιτεί από εμάς να δώσουμε ονόματα στους νεκρούς που ανασκάπτουμε*». Σε όλη την Ελλάδα, εξάλλου, ζήσαμε από κοντά πριν μερικά χρόνια τον σάλο γύρω από την ταυτότητα των νεκρών του σπουδαίου μνημείου στην Αμφίπολη, ο οποίος επεσκίασε την αναμφισβήτητη σημασία αυτού καθεαυτόν του μνημείου.

Οι μέθοδοι της σύγχρονης διεπιστημονικής αρχαιολογικής έρευνας μάς δίδουν πλέον τη δυνατότητα να γνωρίσουμε, όχι βέβαια επώνυμες προσωπικότητες, αλλά, οπωσδήποτε, διαφορετικούς ανθρώπους, ως μέλη κοινωνικών συνόλων διαστρωματωμένων κοινωνιών. Πολύτιμη είναι η συνεισφορά των φυσικών επιστημών και των αναλύσεων που αυτές μας προσφέρουν. Βέβαια παραμένει καθήκον του αρχαιολόγου η σύνθεση όλων αυτών των δεδομένων σε ένα σύνολο με νόημα. Οι όσο το δυνατόν λεπτομερέστερες δημοσιεύσεις του πρωτογενούς υλικού, καθώς και η διατήρηση των ίδιων των μνημείων, ακίνητων και κινητών (να σημειώσω ότι στα πρώτα μου βήματα, πριν 50 σχεδόν χρόνια, είδα να απορρίπτεται μεγάλος όγκος των κεραμικών ευρημάτων, μετά αλλά και πριν από τη μελέτη τους), εξάλλου είναι εξαιρετικά σημαντικές, διότι μέσω αυτών θα δοθεί η δυνατότητα και στις επόμενες γενιές ερευνητών να επανεξετάσουν τα δεδομένα, με νέες μεθόδους, επιβεβαιώνοντας ή αναιρώντας τα προηγούμενα συμπεράσματα, και προτείνοντας νέες προσεγγίσεις και ερμηνευτικές αφηγήσεις. Επομένως η σύγχρονη προϊστορική αρχαιολογία ασχολείται ασφαλώς με τα άτομα, αλλά ως κοινωνικά όντα, σε σχέση με την οργανωμένη δομή στην οποία έχουν ζήσει, αλλά και με το φυσικό περιβάλλον. Σε τελική ανάλυση δεν έχει και τόση σημασία ένα όνομα. Και αφού οι ίδιοι οι προϊστορικοί κάτοικοι της Ελλάδας δεν αισθάνθηκαν την ανάγκη να απεικονίσουν ή και να ονομάσουν τους ηγέτες τους, ή και άλλους επιφανείς, παρόλο που έρχονταν τόσο συχνά σε επαφή με άλλους λαούς οι οποίοι ακολουθούσαν τελείως άλλες πρακτικές για το θέμα, εμείς όχι μόνον δεν μπορούμε να αλλάξουμε το παρελθόν, αλλά ούτε και να το κατανοήσουμε, παρά μόνον στο ελάχιστο.

Ποια είναι η πρώτη ανασκαφή στην οποία συμμετείχατε;

Πριν ακόμα ξεκινήσω τις σπουδές μου ονειρευόμουνα να συμμετάσχω σε ανασκαφές, να διευθύνω αργότερα τις δικές μου, να γράψω βιβλία, να οργανώσω μουσεία κλπ. Και είχα υποσχεθεί στον εαυτό μου ότι, όσες ανασκαφές και αν επρόκειτο να κάνω, δεν θα ξεχνούσα ποτέ καμία. Ξεκίνησα στο δεύτερο έτος του Πανεπιστημίου και πήγα για ένα δίμηνο στη Θήβα, όπου είχα την ευκαιρία να σκάψω και μυκηναϊκούς τάφους στην Τανάγρα, αλλά και ένα γεωμετρικό νεκροταφείο στην Αγόριανη (!). Θυμάμαι ότι, όταν παρέδωσα ημερολόγιο και φωτογραφίες, ο

Έφορος κ. Θ. Σπυρόπουλος είχε γράψει στο εξώφυλλο του τετραδίου μου «Ημερολόγιον δίδος Μεταξίας Τσιποπούλου, ετών 19!» (το θαυμαστικό δικό του). Στη συνέχεια, ως φοιτήτρια, είχα την ευκαιρία να πάω στην ανασκαφή της νεολιθικής Σπηλιάς του Κίτσου στο Λαύριο, υπό τη διεύθυνση της κ. Nicole Lambert, αλλά και στη Φυλακωπή, υπό τη διεύθυνση του Colin Renfrew. Η πρώτη μου ανασκαφή ως υπάλληλος του ΥΠΠΟ ήταν ένα τμήμα ρωμαϊκού πλακόστρωτου δρόμου στην Παλαιόπολη της Άνδρου.

Μιλήστε μας για τη μινωική κατοίκηση στην περιοχή της Σητείας. Έχετε ανασκάψει τρεις θέσεις, την Αγία Φωτιά, τα Αχλάδια και τον Πετρά. Γιατί είναι σημαντικές οι θέσεις Αγία Φωτιά και Αχλάδια για την περιοχή της Ανατολικής Κρήτης;

Το 1984 ο Έφορος Κ. Δαβάρας όρισε ως έδρα μου τη Σητεία και μου ανέθεσε την δοκιμαστική ανασκαφή στην κορυφή του παράλιου λόφου Κουφωτά, ύψους περίπου 25 μ., 200 μ. νοτιοδυτικότερα από τη δική του ανασκαφή στο γνωστό Πρωτομινωικό νεκροταφείο της Αγίας Φωτιάς. Ο λόφος βρίσκεται στο άκρο της μόνης πεδιάδας μιας άνυδρης και λοφώδους περιοχής, και η ανασκαφή διήρκεσε έξι μήνες, το 1984 και το 1985. Στον χώρο είχε σχεδιασθεί η ανέγερση ξενοδοχειακού συγκροτήματος, η οποία τελικά απεφεύχθη λόγω της σημασίας του μνημείου και μιας διεθνούς εκστρατείας για την προστασία του.

Στην Αγία Φωτιά ήρθε στο φως ένα μοναδικό ορθογώνιο κτίριο, 18 Χ 27,5 μ., που περιλαμβάνει 30 δωμάτια οργανωμένα γύρω από μια στενή κεντρική αυλή, χρονολογούμενο στην Μεσομινωική ΙΑ. Αποτελείται από μονάδες τριών-τεσσάρων δωματίων καθεμιά, οι οποίες επικοινωνούν με την κεντρική αυλή, αλλά όχι μεταξύ τους. Το κτήριο περιβάλλεται από τείχος, που δεν σώζεται πλέον στη νότια πλευρά, ενώ στη βόρεια φέρει τρεις πυργοειδείς ενισχύσεις. Μεταξύ του κτηρίου και του τείχους στη βόρεια πλευρά υπάρχει ανοικτός χώρος, όπου βρίσκεται μικρό κυκλικό κτίσμα, πιθανότατα αποθήκη σιτηρών (σιρός). Άλλος αποθηκευτικός χώρος δεν υπήρχε στο συγκρότημα. Το ορθογώνιο τειχισμένο κτήριο της Αγίας Φωτιάς είναι μοναδικό και παρουσιάζει χαρακτηριστικά άγνωστα στη Μινωική αρχιτεκτονική, όπως η συμμετρία και η κανονικότητα της κάτοψης, αλλά και η εσωτερική οργάνωση. Η ύπαρξη του τείχους αποτελεί πρόβλημα, καθώς είναι άγνωστες οι ιστορικές συνθήκες που οδήγησαν στην κατασκευή του. Την εποχή της ανασκαφής του τουλάχιστον ήταν το μόνο πλήρως ανασκαμμένο οχυρωματικό τείχος της Κρήτης.

Το σημαντικότατο αυτό κτήριο, που έχει θεωρηθεί και πρόγονος των μινωικών ανακτόρων, κυρίως λόγω της ύπαρξης της κεντρικής αυλής, χρησιμοποιήθηκε για λιγότερο από ένα αιώνα και στη συνέχεια εγκαταλείφθηκε. Θεωρώ ότι οι κάτοικοί του να μετακόμισαν στον γειτονικό Πετρά και ενσωματώθηκαν στην εκεί κοινότητα. Πριν αποχωρήσουν καθάρισαν πολύ προσεκτικά όλους τους χώρους του κτηρίου, αφήνοντας πίσω τους μόνον λίγα αγγεία, κυρίως αποσπασματικά, δηλαδή ήδη σπασμένα, και ένα μεγάλο αριθμό λίθινων εργαλείων, τριβεία, τριπτήρες και κρουστικά, καθώς και ελαφρόπετρες, που δεν θεώρησαν εύκολο ή απαραίτητο να μεταφέρουν στη νέα κατοικία τους.

Καθαρισμοί του χώρου και ολοκλήρωση της ανασκαφής του τείχους το 1997 έφεραν στο φως στη νοτιοδυτική γωνία της ανασκαφής, εξωτερικά του Ορθογώνιου Τειχισμένου Κτηρίου, αρκετά προγενέστερα αρχιτεκτονικά λείψανα. Έτσι επιβεβαιώθηκε ότι το κτήριο αυτό ήταν κτισμένο, εν μέρει τουλάχιστον, πάνω σε λείψανα του αρχαιότερου οικισμού, στον οποίο ανήκε το μεγάλο νεκροταφείο, που βρίσκεται περ. 200 μ. ανατολικότερα. Τα λείψανα αυτά του Πρωτομινωικού Ι οικισμού περιλαμβάνουν τέσσερα τουλάχιστον δωμάτια και μια πλακόστρωτη αυλή. Εξάλλου, σε αρκετά από τα δωμάτια του Ορθογώνιου Κτηρίου ο καθαρισμός του φυσικού βράχου απέδωσε κακοδιατηρημένα όστρακα επίσης της Πρωτομινωικής Ι. Από τον Πρωτομινωικό Ι οικισμό προήλθαν μερικά μικρά πήλινα αγγεία όμοια με δείγματα του νεκροταφείου, επίσης με κυκλαδικές επιρροές. Εξάλλου, από το εσωτερικό του κτηρίου είχε προκύψει ένα καλοδιατηρημένο χάλκινο καλέμι ή πέλεκυς, τυπικός της Πρωτομινωικής Ι. Αρχικά, και εξαιτίας του γεγονότος ότι το εργαλείο αυτό παρέμενε χρηστικό παρά την παλαιότητά του, θεώρησα ότι προερχόταν από κάποιον Πρωτομινωικό Ι οικισμό της περιοχής, ίσως ακόμα και από σύληση ενός τάφου του νεκροταφείου. Πλέον συνδέεται με τα λείψανα του οικισμού που προηγήθηκε του Ορθογωνίου Κτηρίου στην ίδια θέση. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον εύρημα από τον χώρο αυτό ήταν οκτώ πήλινες μήτρες (καλούπια) για την κατασκευή χάλκινων πελέκεων. Μαζί με αυτές βρέθηκαν και 19 λίθινα εργαλεία, κρουστικά και λειαντικά, που θα μπορούσαν να είχαν χρησιμοποιηθεί για την τελική επεξεργασία των μετάλλινων προϊόντων. Επομένως στην Αγία Φωτιά κατά την Πρωτομινωική Ι υπάρχουν ενδείξεις για τήξη και χύτευση χαλκού. Δηλαδή δεν γινόταν εισαγωγή έτοιμων προϊόντων χαλκού, αλλά επί τόπου επεξεργασία και παραγωγή, αντίστοιχα με την τοπική παραγωγή κεραμικής από τοπικό πηλό, αλλά όμοιας με την σύγχρονή της από τις Κυκλάδες. Η Αγία Φωτιά ήταν ενταγμένη σε δίκτυο θέσεων της βόρειας Κρήτης, χρονολογούμενων στη μετάβαση από την Πρωτομινωική Ι στην Πρωτομινωική ΙΙ, με κύριο χαρακτηριστικό την ισχυρή σχέση με τις Κυκλάδες και την κατασκευή μετάλλινων αντικειμένων από εισηγμένη πρώτη ύλη. Λίγο παλαιότερη εξάλλου από την μεταλλουργική εγκατάσταση της Αγίας Φωτιάς ήταν αυτή στη γειτονική Κεφάλα Πετρά που ανασκάψαμε το 2001-2002 (βλ. παρακάτω).

Επιπλέον, μετά την εγκατάλειψη του Ορθογώνιου Κτηρίου, εν μέρει πάνω στα λείψανά του, οικοδομήθηκαν στη Μεσομινωική ΙΙΑδύο κυκλικά κτήρια με ισχυρούς τοίχους και είσοδο στα ανατολικά, διαμέτρου αντίστοιχα 5 μ. και 2,30 μ. από τα οποία το πρώτο έχει πάχος τοιχώματος 1,20 ενώ το δεύτερο περίπου 0,60 μ. Τα κτήρια αυτά βρέθηκαν άδεια, εκτός από ελάχιστα όστρακα και ένα Μεσομινωικό ΙΙΑ κύπελλο, αλλά η αρχιτεκτονική τους είναι όμοια με αυτήν των θολωτών τάφων της νότιας κεντρικής Κρήτης. Δημοσιεύθηκαν από τον αρχιτέκτονα Paolo Belli.

Παράλληλα με την ανασκαφή, και σε συνεργασία με το Δήμο Σητείας, οργανώθηκε και διεξήχθη το 1985 εντατική επιφανειακή έρευνα στον ευρύτερη περιοχή της Αγίας Φωτιάς με τη συμμετοχή ομάδας νέων από τη γαλλική πόλη Laon. Διάφορα λείψανα κατοίκησης εντοπίσθηκαν στη διάρκεια αυτής της έρευνας στην πεδιάδα της Αγίας Φωτιάς, με σημαντικότερες μια σειρά μικρών αγροικιών της Νεοανακτορικής περιόδου, οι οποίες περιείχαν πίθους, προφανώς για τη φύλαξη των αγροτι-

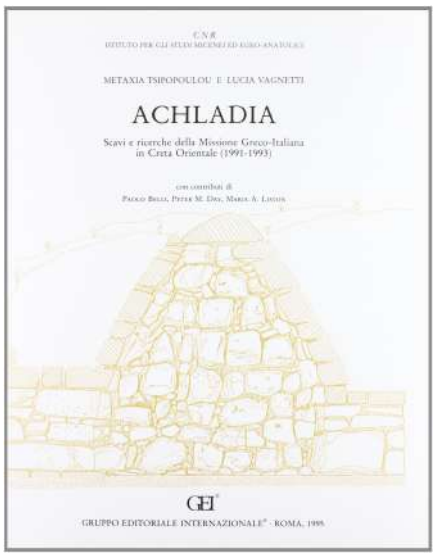

Metaxia Tsipopoulou & and Lucia Vagnetti, Achladia: Scavi e ricerche della Missione greco-italiana in Creta orientale (1991-1993), 1995.

κών προϊόντων της περιοχής, και ήταν αντίστοιχες με τα «μετόχια» της παραδοσιακής Κρήτης.

Από την αρχή της έρευνάς μου είδα τον κόλπο της Σητείας ως μια ενότητα και με ενδιέφερε ένα ζήτημα, στο οποία ήλπιζα –και επεδίωξα– να δώσω απάντηση: αυτό ήταν η καλύτερη κατανόηση των ήδη γνωστών δεδομένων από τις ανασκαφές των Ξανθουδίδη, Πλάτωνα και Δαβάρα, και η ένταξή τους σε ένα σύνολο με στιβαρό νόημα, η οποία μέχρι τότε έλειπε, με αποτέλεσμα την αποσπασματικότητα της γνώσης για την περιοχή. Ήμουν βέβαιη ότι ο Πετράς ήταν η κεντρική θέση, η οποία, τρόπον τινά προσέφερε το συνδετικό υλικό για την κατανόηση όλων των παραπάνω. Πιστεύω ότι μετά από 37 χρόνια ερευνών αυτό αποδείχθηκε πλήρως. Η ανασκαφή μου στην Αγία Φωτιά προσέφερε όχι μόνον ένα μοναδικό Ορθογώνιο Κτήριο, το οποίο πιθανότατα είναι αντίστοιχο της Ελλειψοειδούς Οικίας στο Χαμαίζι (ανασκαφή Ξανθουδίδη), αλλά και τον εντοπισμό του οικισμού στον οποίον ανήκε το γνωστό μεγάλο νεκροταφείο με πολλές σχέσεις με τις Κυκλάδες (ανασκαφή Δαβάρα), και επίσης ενδείξεις ότι η σχέση αυτή, ή ίσως η σύνδεση του χώρου με άλλες βορειότερες περιοχές του Αιγαίου συνεχίσθηκε και μετά την εγκατάλειψη του Πρωτομινωικού Ι οικισμού και νεκροταφείου. Για παράδειγμα το τείχος που περιβάλλει το Ορθογώνιο Κτήριο θυμίζει αρκετά το παλαιότερό του τείχος της Χαλανδριανής στη Σύρο. Επιπλέον οι δύο θόλοι της Μεσομινωικής ΙΙΑ συνδέονται στενά με την αρχιτεκτονική των θόλων της Κεντρικής Κρήτης. Υποστήριξα εξάλλου προ ετών ότι οι κάτοικοι της Αγίας Φωτιάς πιθανότατα μετοίκησαν στον Πετρά, εγκαταλείποντας την παράλια θέση τους, ιδιαίτερα εκτεθειμένη σε βόρειους ανέμους, και ενσωματώθηκαν στην εκεί κοινότητα. Αυτό έχει πλέον αποδειχθεί από τις σχέσεις με τις Κυκλάδες και τα πολλά εισηγμένα αντικείμενα, περιλαμβανομένων ειδωλίων, αλλά και κοσμημάτων, που έχουν βρεθεί στο νεκροταφείο του Πετρά.

Ως προς τη νεώτερη –Νεοανακτορική– περίοδο ο εντοπισμός των μικρών εγκαταστάσεων στην πεδιάδα και οι ενδείξεις αποθήκευσης εκεί, βοήθησαν στην κατανόηση του συστήματος παραγωγής συγκέντρωσης και διακίνησης των προϊόντων της ευρύτερης περιοχής, όχι μόνον της παράλιας, αλλά και της ενδοχώρας. Πρότεινα, στη δεκαετία του 1990, ένα τριμερές ιεραρχικό σύστημα οργάνωσης των θέσεων κατοίκησης στην περιοχή του κόλπου της Σητείας, με επικεφαλής το ανάκτορο με τον αστικό οικισμό που το περιέβαλλε, ενώ οι λεγόμενες βίλλες (ανασκαφές Πλάτωνα) οι οποίες φαίνεται πως δεν ήταν απομονωμένες αλλά αποτελούσαν κεντρικά κτήρια περιφερειακών οικισμών, με έντονη εργαστηριακή δραστηριότητα, βρίσκονταν στη δεύτερη θέση, ενώ την τρίτη, χαμηλότερη ιεραρχικά, θέση κατελάμβαναν μικρά σύνολα, όπως αυτά της πεδιάδας της Αγίας Φωτιάς και άλλων θέσεων στον κόλπο της Σητείας.

Η ολοκλήρωση της ανασκαφής του θόλου που είχε σκάψει ο Ν. Πλάτων στα Αχλάδια, η έρευνα ενός μικρού Παλαιοανακτορικού οικισμού πολύ κοντά στον τάφο αλλά και η εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα στην περιοχή αποτέλεσαν, από το σχεδιασμό έως τη δημοσίευσή τους, τμήμα του ίδιου μεγάλου ερευνητικού προγράμματος. Καθώς η επιφανειακή έρευνα του 1986 στον Πετρά είχε προσφέρει αποσπασματικές ενδείξεις για την Υστερομινωική ΙΙΙ παρουσία στην περιοχή, ήθελα να εξερευνήσω το θέμα αυτό πληρέστερα με την ολοκλήρωση της ανασκαφής και τη δημοσίευση αυτού του καθαρά Μυκηναϊκού τύπου μνημείου, το οποίο απέχει λιγότερο από 4 χιλιόμετρα από τον Πετρά, και είχε ιδρυθεί στην πρώιμη ΥΜ ΙΙΙΑ, δηλαδή όχι πολύ αργότερα από την ΥΜΙΒ καταστροφή του ανακτόρου και του κεντρικού οικισμού. Τα αποτελέσματα ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα.

Η ανασκαφή του θολωτού Υστερομινωικού ΙΙΙ τάφου στα Αχλάδια το 1939 υπήρξε η πρώτη από τις έρευνες του Νικολάου Πλάτωνα στην επαρχία Σητείας, η οποία δεν είχε ολοκληρωθεί, λόγω της κήρυξης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Τα ευρήματα είχαν αποτεθεί σε μια αποθήκη στη Σητεία, αλλά δυστυχώς χάθηκαν κατά τη διάρκεια της Ιταλικής κατοχής. Ευτυχώς ο ανασκαφέας είχε προλάβει να ολοκληρώσει τις καταγραφές και τις περιγραφές των ευρημάτων του και είχε εκπονήσει αρκετά σκίτσα μεγάλης ακρίβειας, τόσον του ίδιου του ταφικού μνημείου, όσον και των κινητών ευρημάτων. Το 1952 ο Πλάτων επέστρεψε στον τάφο των Αχλαδιών και προχώρησε την ανασκαφή του δρόμου του τάφου, ο οποίος αποδείχθηκε ότι είχε ασυνήθιστα μεγάλες διαστάσεις, χωρίς όμως και πάλι να την ολοκληρώσει. Η Ελληνοϊταλική ομάδα που οργανώσαμε, υπό τη διεύθυνση της γράφουσας, σε συνεργασία της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λασιθίου με το Ιταλικό Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, με συνδιευθύντρια τη Lucia Vagnetti και με την ουσιαστική συμμετοχή του αρχιτέκτονα, ειδικού στους θόλους της Κρήτης, Paolo Belli, ολοκλήρωσε την ανασκαφή του θόλου των Αχλαδιών τα έτη 1992 και 1993. Ο τόμος της δημοσίευσης εκδόθηκε το 1995, αφιερωμένος «*στη σεβαστή μνήμη του Νικολάου Πλάτωνα*».

Η Ελληνοϊταλική αποστολή ολοκλήρωσε την ανασκαφή του Υστερομινωικού ΙΙΙ θολωτού στη θέση Πλατύσχοινος και πραγματοποίησε την πλήρη σχεδιαστική αποτύπωσή του. Το βιβλίο περιλαμβάνει και την ανάλυση των κινητών ευρημάτων, λαρνάκων, κεραμικής και ενός λίθινου αγγείου, τα οποία ο ανασκαφέας είχε φροντίσει να περιγράψει, φωτογραφίσει και σχεδιάσει λεπτομερώς. Παράλληλα ερευνήσαμε ένα μικρό Μινωικό οικισμό, σε απόσταση λίγων μέτρων από τον θολωτό τάφο.

Εκεί σώζονταν επιφανειακά λείψανα τοίχων και αρχικά είχαμε ελπίσει, ότι θα μπορούσαν να ανήκαν σε ένα δεύτερο θολωτό τάφο. Η ανασκαφή έδειξε ότι επρόκειτο για ένα άγνωστο μικρό οικισμό της Νεοανακτορικής περιόδου, κτισμένο πάνω σε Παλαιοανακτορικά, επίσης οικιστικά, λείψανα. Η εγκατάσταση αυτή, αν και μικρότερη και όχι τόσο καλά διατηρημένη, ανήκει στην ίδια οικοδομική παράδοση με τη λεγόμενη βίλλα στη θέση Ρίζα Αχλαδιών (ανασκαφή Πλάτωνα). Τα δύο

κτήρια παρουσιάζονται ως συμμετρικές εγκαταστάσεις στις δύο πλευρές μιας στενής και εύφορης κοιλάδας στραμμένης προς τη θάλασσα, τον κόλπο της Σητείας. Η ακτογραμμή στη Μινωική εποχή βρισκόταν περίπου δύο χιλιόμετρα νοτιότερα από τη σημερινή, σχηματίζοντας βαθύ και ασφαλές αγκυροβόλιο, που στο πέρασμα των αιώνων έχει πλέον επιχωθεί από τις προσχώσεις του ποταμού Παντέλη. Στην ανατολική πλευρά του αγκυροβόλιου αυτού δέσποζε το ανάκτορο του Πετρά, με το οποίο ο Πλατύσχοινος και η Ρίζα είχαν οπτική επαφή.

Η ανθρώπινη παρουσία στην περιοχή των Αχλαδιών κατά τη Νεοανακτορική περίοδο δεν περιοριζόταν στους οικισμούς της Ρίζας και του Πλατύσχοινου. Στην κορυφή του λόφου Κεφάλα σώζονταν λείψανα τοίχων, τα οποία καταστράφηκαν όμως στη διάρκεια εντατικής καλλιέργειας με μηχανικό μέσον.

Μετά την εγκατάλειψη του οικισμού στον Πλατύσχοινο, η περιοχή έμεινε ακατοίκητη για αρκετά χρόνια. Στις αρχές της ΥΜ ΙΙΙΑ η χρήση του χώρου ήταν εντελώς διαφορετική, δηλαδή ταφική, με την κατασκευή του μνημειώδους θόλου σε απόσταση λίγων μέτρων από τον παλαιότερο οικισμό.

Ο θολωτός τάφος των Αχλαδιών, μοναδικός για την ανατολική Κρήτη, εντάσσεται σε ομάδα γνωστή από λίγα παραδείγματα, από διάφορες περιοχές της Κρήτης. Οι θόλοι αυτοί είναι υπόγειοι και η διάμετρός τους κυμαίνεται από 3,25 μ. στον θόλο του Αποδούλου στο Αμάρι, ως 5,5 στην Κεφάλα Κνωσού, ενώ το ύψος τους είναι μεταξύ 2,70 στο Αποδούλου και 5 μ. στον θόλο Α των Αρχανών. Η αρχιτεκτονική ανάλυση των χαρακτηριστικών του θόλου των Αχλαδιών από τον P. Belli εντόπισε σειρά χαρακτηριστικών, όπως:

α) το πιθανό σύστημα κλεισίματος της εισόδου με ξύλινη θύρα, β) το πολύ επιμελημένης κατασκευής στόμιο, αποτελούμενο από τρεις μεγάλες πλάκες δαπέδου, μεγάλους οριζόντιους μονόλιθους στις βάση των παραστάδων και τρεις ογκώδεις πλάκες στην οροφή, αντίστοιχες με αυτές του δαπέδου, γ) το σχεδόν κωνικό περίγραμμα του θόλου, δ) ένα δεύτερο στόμιο διαμετρικά αντίθετο με την είσοδο του τάφου, τυφλό, το οποίο ακουμπούσε στο βράχο. Ερμηνεύθηκε από τον Ν. Πλάτωνα ως συμβολική είσοδος στον κόσμο των νεκρών, ίσως όμως αποτελούσε ημιτελή απόπειρα κατασκευής πλευρικού θαλάμου.

Μερικές από αυτές τις κατασκευαστικές λεπτομέρειες, αλλά και οι αναλογίες μεταξύ των αρχιτεκτονικών στοιχείων του μνημειώδους ταφικού κτηρίου παρουσιάζουν αξιοσημείωτες αναλογίες με τους Μυκηναϊκούς θολωτούς τάφους της Ηπειρωτικής Ελλάδας. Εξάλλου η μεγάλη ομοιότητα με τον σύγχρονό του θόλο Α΄ των Αρχανών δείχνει ότι πιθανώς και τα δύο κτίσματα κατασκευάσθηκαν από μια περιοδεύουσα ομάδα τεχνιτών με ειδίκευση σε αυτά τα τόσο σπάνια στην Κρήτη κτίσματα.

Η μελέτη των κτερισμάτων του τάφου, η οποία κατέστη δυνατή χάρη στη γενναιοδωρία του Ν. Πλάτωνα, που μας παρέδωσε όλη την τεκμηρίωση που είχε κρατήσει κατά την ανασκαφή του 1939 (ημερολόγιο, σχέδια και αρνητικά φωτογραφιών σε γυάλινες πλάκες), έδειξε ότι ο τάφος χρησιμοποιήθηκε μεταξύ της ΥΜ ΙΙΙΑ και της ΙΙΙΒ για λιγότερο από 120-130 χρόνια. Σε αυτόν βρέθηκε και ένας παλαιότερος ΥΜ Ι λίθινος λύχνος. Οι τρεις λάρνακες ανήκουν σε εργαστήριο της περιοχής του κόλπου της Σητείας, του οποίου είναι γνωστά και άλλα προϊόντα από την περιοχή του Πισκοκεφάλου και του Πετρά.

Η απουσία από τον σημαντικό θόλο των Αχλαδιών σφραγίδων ή μετάλλινων όπλων και κοσμημάτων, δείχνει ότι ο τάφος είχε συληθεί και πιθανότατα με τη σύλησή του συνδέεται η απόθεση δύο αγγείων του 2ου μισού του 8ου αιώνα π.Χ., μιας πρόχου και ενός κυπέλλου, ίσως λειψάνων μιας τελετουργικής πράξης εξευμενισμού των προγόνων, που ακολούθησε τη σύληση.

Ο προσεκτικός καθαρισμός του δαπέδου του θόλου έφερε στο φως δύο μικρούς λάκκους, με οστά των αρχαιότερων ταφών, τα οποία μελετήθηκαν από τη οστεοαρχαιολόγο καθηγήτρια Maria Liston. Αποδείχθηκε ότι ανήκαν σε δύο τουλάχιστον άτομα, ένα από τα οποία ήταν γυναίκα, μεταξύ 48 και 60 ετών, ηλικίας δηλαδή πολύ προχωρημένης για την εποχή. Αυτή ήταν το άτομο για το οποίο είχε κτισθεί ο θολωτός τάφος, και ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ότι σε ηλικία περ. 10 ετών είχε υποφέρει είτε από σοβαρή ασθένεια είτε από υποσιτισμό, αλλά ανέλαβε, έζησε και γέρασε. Δεν μπορεί να αποκλεισθεί ότι επρόκειτο για μέλος της ελίτ του Πετρά, το οποίο υπέφερε κατά την Υστερομινωική ΙΒ καταστροφή του ανακτορικού συστήματος, αλλά αργότερα συνδέθηκε με κάποιον τρόπο με μια νέα τοπική Μυκηναϊκή ελίτ.

Μια άλλη σημαντική ανασκαφή είναι αυτή στον Χαλασμένο Ιεράπετρας, που ολοκληρώθηκε το 2006. Ποια είναι η ιδιαιτερότητα του χώρου; Έχουν γίνει κάποιες ενέργειες σχετικά με τη συντήρηση και την επισκεψιμότητα του χώρου;

Η περιοχή του Μιραμπέλου και του Ισθμού της Ιεράπετρας είναι από τις πλουσιότερες στην Κρήτη σε ευρήματα του τέλους της Εποχής του Χαλκού και της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. Ο ΥΜ ΙΙΙΓ οικισμός του Χαλασμένου βρίσκεται σε απότομο λόφο ύψους 240 μ. στα νότια του φαραγγιού του Χα, στο βόρειο άκρο του Ισθμού της Ιεράπετρας. Οι ανασκαφές ξεκίνησαν το 1992, ως Ελληνο-Αμερικανική συνεργασία, υπό τη διεύθυνσή μου, με συνδιευθυντή τον τότε διευθυντή της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών, μακαρίτη πλέον William Coulson. Από το 1994 προστέθηκε στην ερευνητική ομάδα και ο Krystof Nowicki, ο οποίος ανέσκαψε τον οικισμό Καταλείματα, σε υψηλή θέση μέσα στο φαράγγι του Χα, όπου εκτός από τα ΥΜΙΙΙΓ στρώματα υπήρχαν και λείψανα της Τελικής Νεολιθικής και ΠΜ Ι, της ΜΜ ΙΙ, της Βυζαντινής περιόδου και της Ενετοκρατίας. Επίσης το 1993 ανασκάφθηκε ένας ασύλητος ΥΜ ΙΙΙΓ θολωτός τάφος περίπου 200 μ. από τον οικισμό.

Ο Χαλασμένος, αν και διαθέτει μερικά μοναδικά χαρακτηριστικά, ανήκει σε ένα πυκνό δίκτυο οικισμών της περιοχής. Μερικοί από αυτούς, όπως το Βρόκαστρο, το Καβούσι-Κάστρο, το Καβούσι-Βροντάς, αλλά και η Βασιλική-Κεφάλα, είναι λίγο ως πολύ γνωστοί μέσω ανασκαφών και δημοσιεύσεων. Πολύ ενδιαφέρον είναι ότι ο Χαλασμένος ήταν ο οικισμός με τη μικρότερη χρονολογική διάρκεια, αν και το μέγεθος του δείχνει ότι ήταν πιθανότατα ο σημαντικότερος. Διαθέτει οπτική επαφή τόσον με το Κρητικό όσον και με το Λιβυκό πέλαγος, αλλά και τις χερσαίες οδούς προς τα βόρεια, τα ανατολικά και τα νότια. Επίσης έχει την κατάλληλη θέση για την εκμετάλλευση του πεδινού βόρειου τμήματος του Ισθμού της Ιεράπετρας.

Αεροφωτογραφία του Χαλασμένου.

Ο οικισμός έχει ανασκαφεί πλήρως, καλύπτει 4 στρέμματα και περιλαμβάνει τρεις τομείς, Α, Β και Γ. Οι Τομείς Α και Β χωρίζονται από δύο πλακόστρωτες ράμπες (καλντερίμια) και βλέπουν προς τον κύριο δρόμο που διασχίζει τον οικισμό, καθώς και προς μια τριγωνική πλατεία. Ο Τομέας Α αποτελεί το κέντρο του οικισμού, ενώ ο Β είχε χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά για την παρασκευή φαγητού σε μεγάλη κλίμακα και αποθήκευση. Μεταξύ των δύο τομέων υπάρχει σημαντική διαφορά στους αρχιτεκτονικούς τύπους.

Ο Τομέας Α περιλαμβάνει μεγάλα κτήρια και ιδιαίτερα τρία μεγαροειδή Μυκηναϊκού τύπου, παράλληλα και εφαπτόμενα μεταξύ τους. Το μεγαλύτερο, με διαστάσεις 17 Χ 6 μ. δεσπόζει του οικισμού. Η μακρά πλευρά του είναι προς τον δρόμο και στα νότια, όπου η είσοδός του, υπάρχει ανοικτός χώρος που συνδέεται με τους Τομείς Α και Γ μέσω καλντεριμιών. Η περιοχή του με-

γάλου μεγάρου επαναχρησιμοποιήθηκε εν μέρει στο δεύτερο μισό του 8ου αιώνα π.Χ. όταν ιδρύθηκε ένας «οίκος» πάνω στα παλαιότερα λείψανα.

Στον Τομέα Γ ανασκάφθηκε ένα δημόσιο ιερό τα έτη 2000 και 2001. Το 2005 ερευνήθηκαν δύο μεγάλα κτήρια στο κέντρο του οικισμού, στα νότια του μεγάλου μεγάρου, με μεγάλα κεντρικά δωμάτια και τρεις κεντρικές εστίες το καθένα. Περιείχαν πλούσιες επιχώσεις δαπέδων και οι λειτουργίες τους ήταν αποθήκευση, παρασκευή και κατανάλωση φαγητού. Τμήματα ειδωλίων ζώων, ένας χάλκινος διπλός πέλεκυς και ένα χρυσό δισκάριο, σε συνδυασμό με το μεγάλο μέγεθος αυτών των κτηρίων δηλώνουν τον ελίτ χαρακτήρα τους, διαφορετικό από τις άλλες οικιστικές μονάδες του οικισμού. Τα έτη 2011-2015 ανασκάφθηκε κεραμικός κλίβανος, ένας από τους πιο καλοδιατηρημένους στην Κρήτη του 12ου αιώνα.

Ο Χαλασμένος είναι εκτεταμένος οικισμός με ένα βαθμό πολεοδομικής οργάνωσης, που λείπει από άλλους σύγχρονους γειτονικούς του. Τόσον τα αρχιτεκτονικά στοιχεία, όσον και τα κινητά ευρήματα παρουσιάζουν μια μίξη Μινωικών και νεωτερικών για την Κρήτη Μυκηναϊκών χαρακτηριστικών, όπως για παράδειγμα τα μεγαροειδή κτίσματα. Τα τρία παράλληλα μέγαρα του Τομέα Α ανήκουν σε ορθογώνιο Μυκηναϊκό τύπο, που είναι σχετικά κοινός στην Κρήτη από την ΥΜ ΙΙΙΓ και εξής. Η ανάλυση των κινητών τους ευρημάτων, η οποία δηλώνει τις λειτουργίες τους, βραχυχρόνια αποθήκευση, σερβίρισμα και κατανάλωση φαγητού και ποτού, σε συνδυασμό με την κατανομή τους οδηγούν στο συμπέρασμα ότι χρησίμευαν για κατανάλωση φαγητού και ποτού συγκεκριμένων ομάδων του πληθυσμού, μάλλον ανδρών, αντίστοιχα με

Χαλασμένος Ιεράπετρας. Αεροφωτογραφία τμήματος του Τομέα Γ, η εγκατάσταση του κεραμικού κλιβάνου.

τα γνωστά μεταγενέστερα ανδρεία της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. Άλλο πολύ ενδιαφέρον στοιχείο της οργάνωσης του Χαλασμένου είναι ότι όλος ο Τομέας Β είχε χρησιμοποιηθεί για παρασκευή φαγητού σε μεγάλη κλίμακα. Στην περιοχή αυτή δεν υπάρχουν μέγαρα και οι κατόψεις είναι προσθετικού, τυπικά Μινωικού, τύπου.

Ένα από τα μέγαρα είναι το δημόσιο ιερό του οικισμού, πανταχόθεν ελεύθερο κτίσμα, 13 Χ 5 μ., με προσανατολισμό Βορρά-Νότο, στο βόρειο άκρο του Τομέα Γ. Διαιρείται σε δύο χώρους διαφορετικού μεγέθους. Στα βόρεια, τα δυτικά και τα ανατολικά του υπάρχουν μεγάλοι ελεύθεροι χώροι, που, προφανώς χρησίμευσαν για τελετουργίες, περιφορά των ειδώλων και συγκέντρωση των κατοίκων, ενώ στα νοτιοδυτικά του βρίσκεται δρόμος. Το ιερό συνδέεται με την περιοχή των μεγάρων με δύο πλακόστρωτα καλντερίμια. Διάφορα καλοκτισμένα κτήρια έχουν επίσης πρόσοψη στον δρόμο της δυτικής πλευράς του ιερού. Το ιερό διαθέτει στο εσωτερικό του πέντε μεγάλα θρανία. Τα κινητά ευρήματα ήταν θραυσμένα αλλά σε καλή κατάσταση διατήρησης, και περιελάμβαναν περισσότερα από 2.500 κομμάτια προερχόμενα από εννέα μεγάλα γυναικεία είδωλα του τύπου των «θεαινών με υψωμένα χέρια», εννέα «σωλήνες φιδιών», 11 πίνακες, μερικούς καλάθους, μια τριποδική χύτρα, μια λεκάνη, 6 μεγάλους πίθους και τουλάχιστον δύο πήλινους βωμούς. Η πλατιά είσοδος, με κατώφλι από πλάκες, βρίσκεται στο μέσον της βόρειας πλευράς που βλέπει προς τη θάλασσα. Δίπλα στην είσοδο υπάρχει ημικυκλική κατασκευή, η οποία περιείχε τριποδική χύτρα και μερικά κύπελλα. Το ιερό είναι θεμελιωμένο πάνω στο φυσικό βράχο και έχει δάπεδο από πατημένο πηλό. Το μεγάλο δωμάτιο έχει στο μέσον του βάση κίονα. Τα εννέα είδωλα έχουν ύψος 35 έως 60 εκ. και είναι κατασκευασμένα από τρία διαφορετικά είδη πηλού, όπως και η κεραμική του οικισμού.

Η ανασκαφή ενός τόσο σημαντικού δημόσιου κτηρίου τον 12ου αιώνα π.Χ. το οποίο, αν και όχι μοναδικό, διαθέτει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, θέτει ερωτήσεις σχετικά με: α) τη χρονολόγηση της κατασκευής και της καταστροφής του, β) τη θέση που κατείχε εντός του οικισμού, αλλά και στο ευρύτερο πλαίσιο των ήδη ανασκαμμένων οικισμών του τέλους της Εποχής του Χαλκού στην περιοχή Μιραμπέλου-Ιεράπετρας, γ) τη φύση της λατρείας και την προέλευσή της, ιδιαίτερα αν πρόκειται για συνέχιση της Μινωικής λατρείας ή για εισαγωγή νέας από την Ηπειρωτική Ελλάδα, ή ακόμα για μίξη των δύο. Για την κατανόηση των παραπάνω θεμάτων διαθέτουμε τα εξής στοιχεία:

1) Ως προς τη χρονολόγηση του ιερού

Ο Χαλασμένος κατοικήθηκε μόνον στη μεσαία φάση της ΥΜ ΙΙΙΓ. Η ανάλυση της οργάνωσης του χώρου του οικισμού έδειξε ότι το ιερό αποτελούσε εξαρχής τμήμα του γενικού οικοδομικού προγράμματος. Αυτό αποδεικνύεται από την παρουσία δρόμων οι οποίοι το συνδέουν με τα σημαντικότερα κτήρια του οικισμού, δηλαδή τα τρία συνεχόμενα μέγαρα. Δεν γνωρίζουμε τους λόγους της εγκατάλειψης μιας τόσο οργανωμένης κατοίκησης, σε τόσο σύντομο

Χαλασμένος. Ανασκαφή Τομέα Γ. Αρχαιολόγος Michael Wedde.

χρονικό διάστημα, και το ίδιο ισχύει για την εγκατάλειψη του ιερού. Δεν εντοπίσθηκε καμία ένδειξη καταστροφής από φωτιά ή άλλο βίαιο αίτιο αυτής της εγκατάλειψης. Δεν αποκλείεται η περίπτωση σεισμού, αν και μόνον αυτή δεν εξηγεί την οριστική ερήμωση.

Η θέση του ιερού δείχνει τη σημασία του, αλλά και το δημόσιο χαρακτήρα του. Η παρουσία των πλακόστρωτων δρόμων σημαίνει εξάλλου ότι προς αυτό κατευθυνόταν μάλλον ολόκληρη η κοινότητα. Η παρουσία πίθων εντός του ιερού, παράλληλα με την απουσία αποθηκών πίθων στον οικισμό μπορεί να ερμηνευθεί με δύο τρόπους: α) ότι πρόκειται για κοινοτική αποθήκευση ελεγχόμενη από μια μορφή ιερατείου, β) ότι αυτοί οι πίθοι με το περιεχόμενό τους δεν βρίσκονταν στο ιερό σε μόνιμη βάση, αλλά τοποθετήθηκαν εκεί στο τέλος της ζωής του οικισμού για λόγους προστασίας.

Το γεγονός ότι ιερά σκεύη και τα είδωλα βρέθηκαν πάνω στα θρανία δηλώνει ότι το ιερό ήταν σε χρήση μέχρι την εγκατάλειψη του οικισμού και δεν καθαρίσθηκε από το περιεχόμενό του για να χρησιμεύσει απλώς ως αποθηκευτικός χώρος.

Για την κατανόηση της θέσης του ιερού του Χαλασμένου στο ευρύτερο πλαίσιο της περιοχής Μιραμπέλου-Ιεράπετρας, πρέπει να ερευνηθούν οι λόγοι της ίδρυσης αυτών των οικισμών, στην αρχή της ΥΜ ΙΙΙΓ ή λίγο αργότερα. Ποιοι, δηλαδή, ήταν οι άνθρωποι οι οποίοι επέλεξαν αυτούς τους ιδιαίτερα υψηλούς τόπους, αλλά με εύκολη πρόσβαση σε εύφορες πεδιάδες και πάντα με πολύ καλό οπτικό έλεγχο της ευρύτερης περιοχής και ιδιαίτερα των θαλάσσιων δρόμων; Το γεγονός ότι ο Χαλασμένος κατοικήθηκε για σύντομο χρονικό διάστημα στη μέση ΥΜ ΙΙΙΓ, προσφέρει μια καλή ευκαιρία μελέτης ενός οικισμού του τέλους της Εποχής του Χαλκού στην Κρήτη, ιδιαίτερα όσον αφορά την εθνική προέλευση των κατοίκων αυτών των νέων οικισμών και την επίδραση των Μυκηναίων, δηλαδή των κατοίκων της Ηπειρωτικής Ελλάδας, η οποία ανιχνεύεται στην αρχιτεκτονική και σε κινητά ευρήματα. Η εικόνα που προσφέρει η συνολική μελέτη δηλώνει μια μικτή κατάσταση αν και δεν είναι εύκολο να αποφασίσει κανείς αν αυτό οφείλεται στην παρουσία Μυκηναίων ή στην επιτυχή υιοθέτηση και ενσωμάτωση των κυριότερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών της περιόδου.

Θεωρώ ότι η παρουσία του σημαντικού μινωικού οικισμού των Γουρνιών στην περιοχή τόσον του Χαλασμένου όσον και άλλων τριών τουλάχιστον σημαντικών οικισμών, στο Καβούσι (Κάστρο και Βροντάς), αλλά και την Κεφάλα Βασιλικής, οι δύο από τους οποίους μάλιστα διέθεταν και κοινοτικά ιερά, όπως αυτό του Χαλασμένου, έχει ιδιαίτερη σημασία, και εξηγεί τόσον τους λόγους ίδρυσής τους, όσο και την παρουσία των ιερών.

Στα Γουρνιά έχει ανασκαφεί ένα μεγάλο ΥΜ ΙΙΙΒ μέγαρο, καθαρά Ελλαδικού τύπου, ένα από τα καλύτερα της Κρήτης, το οποίο ίσως είχε χρησιμοποιηθεί ως κατοικία μιας εξέχουσας οικογένειας Μυκηναίων ή εκμυκηναϊσμένων Κρητών, οι οποίοι είχαν ηγετικό ρόλο εντός της κοινότητάς τους. Την ίδια εποχή υπήρχε στα Γουρνιά ένα ιερό, όπου ήρθαν στο φως είδωλα «θεαινών με υψωμένα χέρια», αλλά και σκεύη φιδιών.

Δεν θεωρώ απλή σύμπτωση ότι την επομένη ΥΜ ΙΙΙΓ περίοδο ιδρύθηκαν τρία ανάλογα ιερά στην άμεση γειτονία των Γουρνιών, στο Βροντά, τον Χαλασμένο και την Βασιλική. Πιστεύω ότι οι άνθρωποι που τα ίδρυσαν, σε σχετικά χαμηλούς λόφους, σε στρατηγικές θέσεις, προέρχονταν από μεγάλα ΥΜ ΙΙΙΒ κέντρα, όπως τα Γουρνιά. Στους ντόπιους αυτούς πληθυσμούς αυτούς προστέθηκαν και άλλοι από την Ηπειρωτική Ελλάδα. Η αντίθετη άποψη ότι οι υψηλοί αυτοί οικισμοί της ΥΜ ΙΙΙΓ ιδρύθηκαν αποκλειστικά από επήλυδες είναι δύσκολο να γίνει αποδεκτή, γιατί δεν είναι δυνατόν άνθρωποι που μόλις φθάνουν σε άγνωστο τόπο να είναι σε θέση να επιλέξουν την κατάλληλη θέση για την ίδρυση ενός οικισμού χωρίς καλή πρότερη γνώση της τοπογραφίας της περιοχής.

2) Ως προς τα μεγάλα γυναικεία είδωλα πρέπει να εξετασθούν δύο θέματα: α) ποιες παριστάνουν, και β) ποια η προέλευσή τους, Μινωική ή Μυκηναϊκή. Το όνομα *θεές* είναι συμβατικό, και το γεγονός ότι βρέθηκαν μόνον σε ιερά, δεν σημαίνει αναγκαστικά ότι εικονίζουν μία ή περισσότερες θεότητες. Θα μπορούσαν να ήταν λατρεύτριες ή και συμβολικά αφιερώματα συγκεκριμένων γενών του οικισμού, και η υπόθεση αυτή θα εξηγούσε και τις ομάδες των τελετουργικών σκευών που τις συνοδεύουν, ή θα μπορούσαν ακόμα να συμβολίζουν γυναίκες προγόνους. Αντίθετα από τα λατρευτικά αγάλματα άλλων πολιτισμών τα είδωλα των ιερών αυτής της εποχής στην Κρήτη παρέμεναν στη θέση τους όταν οι κάτοικοι του οικισμού εγκατέλειπαν τον τόπο κατοικίας τους. Επομένως φαίνεται ότι ήταν περισσότερο συνδεδεμένα με τον ίδιο τον οικισμό, παρά με την κοινότητα των κατοίκων.

Επιπλέον, το θέμα της προέλευσης του εικονιστικού τύπου αυτών των μεγάλων γυναικείων ειδώλων, που απαντούν στα ιερά της ΥΜ ΙΙΙΓ, δηλαδή αν ανήκουν σε μινωική ή μυκηναϊκή παράδοση, έχει συζητηθεί πολύ χωρίς να καταλήξουν οι μελετητές σε ομοφωνία.

Το μεγαλύτερο τμήμα του οικισμού του Χαλασμένου έχει στερεωθεί και έχει τοποθετηθεί περίφραξη στον χώρο με χρηματοδότηση που εξασφάλισα από το εξωτερικό, από το Ινστιτούτο Αιγαιακής Προϊστορίας (INSTAP). Σκόπευα να ολοκληρώσω τις στερεωτικές εργασίες, οι οποίες διεξάγονταν σύμφωνα με τα πρωτόκολλα της Διεύθυνσης Συντήρησης του ΥΠΠΟΑ, από ειδικευμένο συνεργείο τεχνιτών από τη Σητεία, αλλά η Εφορεία πριν από μερικά χρόνια το απαγόρευσε και ζήτησε να γίνει συνολική μελέτη. Ο χώρος είναι εύκολα προσβάσιμος με αυτοκίνητο, γιατί έχω φροντίσει για τη διάνοιξη δρόμου και θα άξιζε να αναδειχθεί ως αποτέλεσμα συνεργασίας Δήμου και Εφορείας, ιδιαίτερα σε συνδυασμό με το μοναδικής ομορφιάς παρακείμενο φαράγγι του Χα.

Από το 1985 πραγματοποιείτε ανασκαφικές έρευνες στον Πετρά. Ποια είναι η σημασία της θέσης για τη γνώση της μινωικής Κρήτης αλλά και της ευρύτερης περιοχής;

Στον Πετρά έχουν έρθει στο φως ένα Μινωικό ανάκτορο, τμήματα τριών οικισμών και δύο νεκροταφεία. Αν και η βαριά σκιά του Έβανς παραμένει ακόμα πάνω στους μινωικούς αρχαιολόγους και τα ευρήματά μας, η σύγχρονη έρευνα, από το τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα, αντιμετωπίζει με κριτική ματιά τις προηγούμενες ερμηνείες, και επιχειρεί να ενσωματώσει τα νέα δεδομένα ανασκαφών και επιφανειακών ερευνών σε μια εικόνα με περισσότερες αποχρώσεις. Όμως, είναι δύσκολο να εγκαταλειφθούν τα παλιά στερεότυπα, τόσο φορτισμένα σημασιολογικά αλλά και πολιτιστικά.

Αεροφωτογραφία του νεκροταφείου του Πετρά, του οικισμού της Τελικής Νεολιθικής και ΠΜ Ι, και του οικισμού της ΥΜ ΙΙΙ.

Τα ανάκτορα είναι το κεντρικό θέμα της Μινωικής αρχαιολογίας από τη γέννησή της πριν από 120 χρόνια. Πολύ αργότερα άρχισαν να εμφανίζονται αρκετά κτήρια που ονομάσθηκαν ανάκτορα, και βέβαια ανάγκασαν τη Μινωική αρχαιολογία να σκεφτεί σοβαρά τι σημαίνει ο όρος. Ο Πετράς για την ακρίβεια, είναι το πρώτο από τα ανάκτορα που άρχισαν να έρχονται στο φως, από τις αρχές της 10ετίας του 1990. Ιδρύθηκε περ. το 1900 π.Χ. και είναι το μόνο της εποχής αυτής ανατολικά των Μαλίων. Η Ζάκρος ιδρύθηκε μετά το 1600 π.Χ.

Για την Εποχή του Χαλκού στην Κρήτη, ανάκτορο είναι ένα μεγάλο κτήριο, με συγκεκριμένα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά και συγκεκριμένες λειτουργίες, δηλαδή κεντρική αυλή, πελεκητούς λίθους, χώρο λατρείας, μεγάλες αποθήκες, καθώς και αρχείο. Το ανάκτορο είναι διοικητικό, οικονομικό και θρησκευτικό κέντρο συγκεκριμένης περιοχής. Τα νέα ανάκτορα που ήρθαν στο φως στο β΄ μισό του 20ού αι., η Ζάκρος, ο Πετράς και ο Γαλατάς (στην Επαρχία Πεδιάδας του Ηρακλείου), δείχνουν ότι το μέγεθος του κτηρίου δεν αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τις λειτουργίες και το συμβολισμό τους. Στις αρχές του αιώνα μας έγιναν προτάσεις να ονομασθούν τα κτήρια αυτά με πιο ουδέτερους όρους όπως «κτήρια επικεντρωμένα γύρω από αυλή», αλλά δεν επικράτησαν. Οι λειτουργίες των ανακτόρων, πολλαπλές και αλληλοσυνδεόμενες, δεν είναι ακόμα πλήρως κατανοητές. Δεν αποκλείεται να κατοικούσε σε αυτά μια ομάδα ανθρώπων. Οπωσδήποτε είχαν διοικητικό χαρακτήρα ο οποίος συνδεόταν με την παραγωγή, την αποθήκευση και πιθανότατα το εμπόριο. Είχαν επίσης συμβολικό και τελετουργικό χαρακτήρα, που εκφραζόταν με ομαδική, μεγάλης κλίμακας κατανάλωση φαγητού και ποτού και τελετουργίες διαφόρων τύπων, αλλά περιελάμβαναν και εργαστήρια κατασκευής ειδών πολυτελείας, μετάλλινων, σφραγίδων και κεραμικής, προς χρήση από τις ελίτ που τα διοικούσαν, αλλά και για εξαγωγή.

Στην τελευταία φάση της ζωής των ανακτόρων την ΥΜ ΙΒ (1500-1450 π.Χ.) παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στο σύστημα κυκλοφο-

ρίας εντός των κτηρίων αλλά και μια γενική τάση περιορισμού της πρόσβασης προς τις κεντρικές αυλές, ίσως διότι συμμετείχε στις τελετουργίες μικρότερος αριθμός ατόμων από ό,τι νωρίτερα, ή μόνον ορισμένες κοινωνικές ομάδες. Φαίνεται πως αυτό αντικατοπτρίζει κρίση στο ήδη παλαιό σύστημα, πιθανώς μια κοινωνική ομάδα υπερίσχυσε έναντι των άλλων με επακόλουθη την κοινωνική αστάθεια.

Από το ξεκίνημα της έρευνάς μου στον Πετρά φλέρταρα με την ιδέα, ότι στο τεχνητά διαμορφωμένο πλάτωμα του Λόφου Ι έπρεπε να αναζητηθεί ανακτορικό κτήριο. Η τοπογραφία της περιοχής του Πετρά, όπως παρατήρησαν τόσον ο Bosanquet το 1900, όσον και ο Πλάτων στη 10ετία του 1950, με την ύπαρξη ενός βαθιού, σήμερα επιχωμένου ασφαλούς αγκυροβόλιου, που εκτεινόταν 2 χιλ. περίπου στα νότια της σημερινής ακτογραμμής, καθιστούσαν τη θέση μοναδική για θαλάσσια επικοινωνία με την υπόλοιπη Κρήτη, το Αιγαίο και την Ανατολή.

Δεν ξεκίνησα την ανασκαφή από την κορυφή του λόφου, προτίμησα να αρχίσω από την πλαγιά, να κατανοήσω τα προβλήματα του χώρου, τη χρονολόγηση και την οργάνωσή του, να αποκτήσω δηλαδή τη γνώση και την πείρα που μου ήταν απαραίτητη, αφού ήμουν μόλις 30 ετών. Ανέσκαψα αρχικά τα Κτήρια Ι και ΙΙ του οικισμού και, από το 1989 ξεκίνησα την έρευνα στο μεγάλο πλάτωμα του Λόφου Ι.

Το ανάκτορο του Πετρά εκτείνεται σε δύο πλατώματα, ένα μικρότερο στα βόρεια, χαμηλότερο κατά 3 μ. περίπου (δηλαδή με διαφορά ενός ορόφου), και ένα πολύ μεγαλύτερο στα νότια-νοτιοανατολικά του. Το κτήριο, όπως σώζεται σήμερα, έχει έκταση μεγαλύτερη από 2.500 τ.μ. ενώ αρχικά ήταν αρκετά μεγαλύτερο, γιατί το νοτιοανατολικό του τμήμα έχει πλέον χαθεί. Είχε τουλάχιστον δύο ορόφους σε όλη του την έκταση, ενώ η υψομετρική διαφορά μεταξύ των μερών του προσφέρει τη δυνατότητα ύπαρξης βεραντών στον όροφο, από όπου θα μπορούσε κανείς να απολαμβάνει τη θέα, τόσο προς τα ανατολικά, όσον και προς τα δυτικά.

Το μεγάλο, όμορφο και καλοκτισμένο αυτό κτήριο με πελεκητούς λίθους, πλατιές σκάλες, και χρωματιστά κονιάματα, έζησε για περίπου 500 χρόνια συνολικά, καταστράφηκε εν μέρει και ξανακτίσθηκε δύο φορές, με μετατροπές στην κάτοψη. Οι επιμέρους αρχιτεκτονικές διαφορές του, από άλλα μεγαλύτερα ανάκτορα οφείλονται στο ότι είναι κυρίως ένα Παλαιοανακτορικό κτήριο.

Στο πλάτωμα του ανακτόρου πριν καν να εμφανισθούν αρχιτεκτονικά λείψανα στο πλάτωμα, ήρθε στο φως η πρώτη επιγραφή Γραμμικής Α΄, κατά τους επιφανειακούς καθαρισμούς.

Γύρω στο 1900 π.Χ. έγιναν στον Πετρά μεγάλα έργα. Σημαντικότατη ήταν η τεχνητή διαμόρφωση του πλατώματος το οποίο περικλείσθηκε εν μέρει από ισχυρότατο τείχος, σχεδόν κυκλώπειας κατασκευής, με ογκώδη πύργο στα ανατολικά. Ένα ανάλογης κατασκευής τείχος, του οποίου την έκταση δεν γνωρίζουμε γιατί η ανασκαφή του είναι επικίνδυνη για λόγους στατικούς, βρίσκεται στο χαμηλότερο σημείο του λόφου, κοντά στην αρχαία ακτογραμμή. Σώζεται σε ύψος 3 μ. και είναι ενισχυμένο με τετράγωνους πύργους. Η

Η κεντρική αυλή του ανακτόρου του Πετρά. Στο βάθος η Σητεία.

ύπαρξη αυτών των τειχών έχει ιδιαίτερη σημασία για τον εντοπισμό των βαθιών οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών που συνδέονται με την κατασκευή του ανακτόρου. Πιστεύω ότι της ίδρυσης του ανακτόρου προηγήθηκαν κοινωνικές αναταραχές και η κοινωνική ομάδα η οποία επικράτησε έκτισε στη συνέχεια αυτά τα ισχυρά τείχη, που δέσποζαν στον χώρο και ήταν ορατά από μακριά, ως απόδειξη της ισχύος της και ισχυρής ένδειξης προπαγάνδας προς κάθε πιθανό εχθρό.

Μεταξύ του 1994 και του 1997 διεξήχθη ένα μεγάλο πρόγραμμα στρωματογραφικών τομών στο πλάτωμα, με σκοπό την διερεύνηση των προανακτορικών φάσεων κατοίκησης, αλλά και των αρχιτεκτονικών φάσεων του ίδιου του κτηρίου.

Ο Πετράς είναι ένα Παλαιοανακτορικό ανάκτορο, που ενσωματώθηκε στη συνέχεια μέσα σε ένα Νεοανακτορικό κτίσμα, με την ίδια χονδρικά κάτοψη. Εννοείται ότι δεν γνωρίζουμε αν το διοικητικό και οικονομικό σύστημα εντός του οποίου το δεύτερο, μικρότερο, ανάκτορο ήταν ενταγμένο, ήταν όμοιο με αυτό της προηγούμενης περιόδου, η οποία τελείωσε με την καταστροφή από φωτιά στη ΜΜ ΙΙΒ. Το Νεοανακτορικό ανάκτορο, χρησιμοποίησε αρκετούς από τους παλαιότερους τοίχους και φαίνεται ότι είχε τις ίδιες ή παρόμοιες λειτουργίες και είναι βέβαιο είναι ότι η συμβολική αξία του ανακτόρου δεν άλλαξε στη Νεοανακτορική περίοδο.

Το σημαντικότερο εύρημα του Παλαιού ανακτόρου του ανακτόρου του Πετρά ήταν το ιερογλυφικό αρχείο πού ανασκάφθηκε το 1996 και 1997, το οποίο βρέθηκε στην αρχική του θέση, άθικτο, και μας έδωσε τη δυνατότητα να μελετήσουμε την οργάνωσή του. Στο σημείο αυτό του παλαιού ανακτόρου υπήρχε μια είσοδος, η οποία μετά την καταστροφή από πυρκαγιά φράχθηκε. Από την είσοδο αυτή ξεκινούσε ξύλινη σκάλα με δύο σκέλη, που οδηγούσε στο δω-μάτιο του αρχείου στον όροφο. Η καταστροφή έγινε με το φως της ημέρας, την ώρα που εργάζονταν δύο γραφείς, κοντά σε δύο παράθυρα, διότι βρέθηκαν ημιτελείς πινακίδες και μια χάλκινη γραφίδα πεταμένη στο πάτωμα. Το ιερογλυφικό αρχείο δημοσιεύθηκε σε μονογραφία το 2010.

Το διοικητικό κέντρο περιβαλλόταν από ένα μεγάλο αστικού τύπου οικισμό, ο οποίος εκτεινόταν από την κορυφή του λόφου μέχρι την ακτογραμμή, όπως έδειξε η γεωλογική έρευνα.

Μετά την καταστροφή από φωτιά στο τέλος της Παλαιοανακτορικής, το ανάκτορο ξανακτίσθηκε αμέσως, χωρίς πολλές αλλαγές στην κάτοψη. Το μεγαλύτερο τμήμα της αρχιτεκτονικής που φαίνεται σήμερα, ανήκει στην Νεοανακτορική περίοδο. Στο δυτικό άκρο υπήρχε πλακόστρωτος χώρος, η Δυτική αυλή. Οι ισχυροί τοίχοι είναι κτισμένοι με πελεκητούς λίθους, χαρακτηριστικά η βόρεια πρόσοψη έχει πλάτος 1,20 μ.

Στα βορειοδυτικά βρίσκεται το μεγάλο συγκρότημα των Βόρειων Αποθηκών. Μια μνημειώδης κλίμακα πλάτους 4,20 μ., καλυμμένη με καλής ποιότητας κονίαμα ένωνε το επίπεδο των αποθηκών με την κεντρική αυλή. Σε υψηλότερο μικρό πλάτωμα βρίσκονταν οι εργαστηριακοί χώροι του ανακτόρου.

Σκόρπια ευρήματα πινακίδων Γραμμικής Α΄ επιβεβαιώνουν τη διοικητική λειτουργία του ανακτόρου και στη Νεοανακτορική περίοδο. Δεν γνωρίζουμε αν υπήρχε και αρχείο Γραμμικής Α΄, αλλά είναι πολύ πιθανό. Δυστυχώς το βυζαντινό νεκροταφείο πάνω από το ανάκτορο προκάλεσε σημαντικές καταστροφές στα μινωικά στρώματα.

Η επόμενη μεγάλη καταστροφή, πιθανότατα συνδεδεμένη με την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας, προκάλεσε πολλές αλλαγές, τόσον στην κάτοψη, όσον και στις λειτουργίες του κτηρίου. Κατά την τελευταία φάση της χρήσης του ανακτόρου, στην ΥΜ ΙΒ (1500-1450 π.Χ.), άλλαξαν ακόμα και οι τρόποι κυκλοφορίας και οι είσοδοι, ξεκινώντας από την κεντρική αυλή, της οποίας οι διαστάσεις μειώθηκαν, με την προσθήκη μιας στοάς στα βορειοανατολικά, με εναλλασσόμενους κίονες και πεσσούς, σε αναλογία με το ανάκτορο των Μαλίων, μέχρι και την αλλαγή χρήσης σε διάφορους σημαντικούς χώρους, οι οποίοι έγιναν αποθήκες. Η κεντρική αυλή του Πετρά αποτελεί παράδειγμα του υψηλού συμβολισμού της κεντρικής αυλής των ανακτόρων μετά την καταστροφή της ΥΜ ΙΑ. Είναι πάντως προφανές ότι οι συνθήκες είχαν πλέον αλλάξει ριζικά και η περιοχή του κόλπου της Σητείας έγινε περισσότερο εσωστρεφής.

Πιθανότατα αυτό οφείλεται σε αλλαγή των διοικητικών ισορροπιών στο ανατολικό άκρο της Κρήτης. Η ιδιαίτερα πλέον ισχυρή Κνωσός, η οποία φαίνεται πως είχε επιβληθεί σε όλο το νησί, είχε ανάγκη από ένα νέο λιμάνι στο ανατολικότατο άκρο για το εμπόριο με την ανατολή, και ο Πετράς, με τη βαριά ιστορία, ήδη 2.000 ετών, δεν ήταν κατάλληλος. Έτσι ιδρύθηκε το ανάκτορο της Ζάκρου, ως ένα προκεχωρημένο φυλάκιο της Κνωσιακής διοίκησης, εντός ενός προϋπάρχοντος οικισμού.

Το ανάκτορο του Πετρά καταστράφηκε μαζί με τα υπόλοιπα της Κρήτης και εγκαταλείφθηκε οριστικά γύρω στο 1450 π.Χ. Λίγες 10ετίες αργότερα, πάνω στα ερείπιά του ιδρύθηκαν 2-3 μικρά ταπεινά σπίτια.

Η ανασκαφή του ανακτόρου ξεκίνησε το 1989 από την περιοχή των μεγάλων αποθηκών, ένα πολύ μεγάλο και πολύ στερεά κατασκευασμένο κτίσμα, αποτελούμενο από ένα μακρύ διάδρομο που συνδέει πέντε μεγάλους παραλληλόγραμμους χώρους, όπου υπήρχαν οι πίθοι, κατά μήκος των τοίχων. Μεγάλοι κυβόλιθοι περίπου 1 κυβικού μέτρου ο καθένας ανήκαν σε πεσσούς που στήριζαν την ανωδομή, πιθανότατα άλλων δύο ορόφων. Η είσοδος είναι από την νότια πλευρά, μπορεί κανείς να φθάσει εκεί ακολουθώντας ένα μονοπάτι από την ακτογραμμή και να ανέβει τον λόφο. Κλίμακα ένωνε το κτήριο των αποθηκών με τον πάνω όροφο. Οι αποθήκες περιείχαν 36 μεγάλους πίθους, πιθανότατα γεμάτους λάδι, διότι από την πυρκαγιά που κατέστρεψε το ανάκτορο προκλήθηκε ισχυρή έκρηξη στις αποθήκες και έτσι οι πίθοι βρέθηκαν σε αρκετές χιλιάδες κομμάτια, σε στρώμα έντονης καύσης 80 εκατοστών.

Ως προς την θρησκευτική χρήση του κτηρίου έχουμε επίσης σημαντικά στοιχεία. Στην Παλαιοανακτορική περίοδο το ιερό ήταν ένα μακρόστενο δωμάτιο το οποίο έφερε ορθοστάτες στον ανατολικό του τοίχο και μπροστά από αυτούς κτιστό θρανίο επενδεδυμένο με εξαιρετικής ποιότητας κονίαμα, μήκους 4 μ. καθώς και πολύ καλής κατασκευής πλακόστρωτο δάπεδο. Στη Νεοανακτορική περίοδο το βόρειο τμήμα του δωματίου με το θρανίο αποκλείσθηκε με ένα νέο τοίχο και έπαυσε να χρησιμοποιείται. Έτσι ο χώρος έγινε μικρότερος και τετράγωνος. Το δωμάτιο αυτό βρέθηκε άδειο από περιεχόμενο και σφραγισμένο. Στο μικρότερο τετράγωνο δωμάτιο, το Νεοανακτορικό ιερό, ήρθε στο φως τράπεζα προσφορών με πολύχρωμο κονίαμα που σχηματίζει κύματα και ένα ρόδακα στο κέντρο, σε πολλές εκατοντάδες κομμάτια, διασκορπισμένα στο δάπεδο.

Πετράς, ανάκτορο. Η συντηρήτρια Στεφανία Χλουβεράκη ανασκάπτει τα κονιάματα του στρώματος καταστροφής.

Η κεντρική αυλή βρέθηκε γεμάτη από πεσμένους πελεκητούς λίθους, παραστάδες θυρών, διαδρόμων και πλαίσια παραθύρων που αποτελούσαν το στρώμα καταστροφής του ορόφου. 29 από τους δόμους αυτούς φέρουν εγχάρακτα τεκτονικά σημεία, κυρίως διπλούς πελέκεις, τρίαινες και αστέρια. Πολλά επίσης ήταν τα κομμάτια πολύχρωμων κονιαμάτων, αν και δεν μπορέσαμε να αποκαταστήσουμε μεγάλα τμήματα, φαίνεται πως υπήρχαν ταινίες και φυτικά μοτίβα. Γενικά στο ανάκτορο του Πετρά έχουν χρησιμοποιηθεί κονιάματα εξαιρετικής ποιότητας, όπως αυτά που βρέθηκαν κατά χώραν στο θρανίο του ιερού χώρου, στο δάπεδο της Κεντρικής αυλής και της μνημειώδους κλίμακας που οδηγούσε προς την κεντρική αυλή. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον ήταν και το σύστημα απαγωγής των ομβρίων υδάτων από την κεντρική αυλή, με διακλαδούμενους αγωγούς, που απέληγαν προς την πλευρά του τείχους σε μεγάλη πήλινη υδρορροή, μήκους 1 μ. και σε λαξευτό μονολιθικό αγωγό στο νότιο άκρο της κεντρικής αυλής. Στο ανατολικό άκρο του ανακτόρου σώζεται τμήμα μιας ακόμα κλίμακας, που οδηγούσε απευθείας στον όροφο. Στον όροφο πιθανότατα υπήρχε αποθήκευση αγαθών δίπλα από το ιερογλυφικό αρχείο, όχι όμως σε πίθους, λόγω του μεγάλου βάρους. Υποθέτουμε, εξαιτίας των μεγάλων ποσοτήτων αποθηκευμένων αγαθών που αναφέρονται στις πινακίδες του Ιερογλυφικού αρχείου, ότι ήταν υφάσματα. Στην ανατολική πλευρά του ανακτόρου στον όροφο, βρίσκονταν χώροι κατοικίας και συμποσίων, οι οποίοι είχαν χωριστή είσοδο.

Από τη Νεοανακτορική περίοδο στα πολύ μεγάλα στρώματα καταστροφής, με πάχος έως και 80 εκ. εκτός των πελεκητών λίθων που είδαμε, έχουν προέλθει και μερικές χιλιάδες άβαφα κωνικά κύπελλα, μαζί με λίγα διακοσμημένα κύπελλα άλλων σχημάτων το ένα πάνω από την μνημειώδη κλίμακα και το άλλο 2 μ. υψηλότερα από το ιερογλυφικό αρχείο, σε θέση όπου δεν αποκλείεται να υπήρχε το μεταγενέστερο αρχείο Γραμμικής Α. Πιστεύω ότι με τα κύπελλα αυτά πρόσφεραν ένα μικρό κέρασμα σε όσους έρχονταν στο ανάκτορο για να παραδώσουν τα προϊόντα τους, ενώ οι αξιωματούχοι του ανακτόρου χρησιμοποιούσαν καλύτερης ποιότητας κύπελλα για να τονίσουν τη διαφορά κοινωνικής θέσης και κύρους. Οι εργαστηριακοί χώροι του ανακτόρου φαίνεται πως βρίσκονταν στο αμέσως υψηλότερο πλάτωμα και μεταξύ αυτών και του κυρίως κτηρίου υπήρχε πιθανότατα κήπος.

Η ανασκαφή του ανακτόρου, των οικισμών και στη συνέχεια του νεκροταφείου του Πετρά, μας βοήθησαν να κατανοήσουμε και την ενδοχώρα του κόλπου της Σητείας και να εντάξουμε τις γνωστές από την δεκαετία του 1950, ανασκαμμένες από τον Νικόλαο Πλάτωνα θέσεις (τις λεγόμενες βίλλες) και τον Κωστή Δαβάρα (το νεκροταφείο της Αγίας Φωτιάς και τα ιερά κορυφής), σε ένα σύστημα. Με τον Πετρά συνδέονταν δύο γνωστά από παλαιότερα ιερά κορυφής, ένα στον Πρινιά, ανασκαμμένο από τον Κωστή Δαβάρα και το δεύτερο στο Πισκοκέφαλο, ερευνημένο από τους Σπυρίδωνα Μαρινάτο

Ο συντηρητής Αλέκος Νικάκης στην ανασκαφή του ιερογλυφικού Αρχείου του ανακτόρου του Πετρά.

και Νικόλαο Πλάτωνα, στη συνέχεια λαθρανασκαφών. Και τα δύο ήταν πλουσιότατα σε ευρήματα ειδωλίων ανθρώπων και ζώων αλλά και ομοιωμάτων σπιτιών.

Τον 12ο αιώνα μ.Χ. εγκαταστάθηκε ένα νεκροταφείο στο πλάτωμα του ανακτόρου. Έχουν ανασκαφεί 33 τάφοι διαφόρων τύπων καθώς και ένα οστεοφυλάκιο, τα οποία κατέστρεψαν σε πολλές περιπτώσεις τα μινωικά αρχιτεκτονικά λείψανα. Έτσι η ανασκαφή του Λόφου Ι του Πετρά, εκτός του Μινωικού ανακτόρου και του εκτεταμένου οικισμού περιλαμβάνει επίσης και το μεγαλύτερο νεκροταφείο της Μέσης Βυζαντινής περιόδου στην Κρήτη. Μεταξύ του 12ου αι. π.Χ. και του 12ου αιώνα μ.Χ. ο Πετράς ήταν ακατοίκητος.

Το Μινωικό νεκροταφείο στον λόφο Κεφάλα Πετρά ιδρύθηκε στην αρχή της Εποχής του Χαλκού, στην Πρωτομινωική ΙΒ περίοδο, και συνέχισε να χρησιμοποιείται μέχρι το τέλος της Παλαιοανακτορικής (περ. 2900 έως 1800/1750 π.Χ.).

Πρόκειται γενικά για νεκροταφείο με τάφους-οικίες, στο οποίο η επικρατούσα πρακτική είναι οι δευτερογενείς ταφές, δηλαδή ανακομιδές. Με την πρόοδο της ανασκαφής τα δύο αυτά χαρακτηριστικά απέκτησαν εξαιρέσεις, αλλά εκείνα που εξακολουθούν να ισχύουν απόλυτα είναι ότι: το νεκροταφείο αφορούσε μόνον τις ελίτ του ανακτορικού οικισμού και ότι παρέμεινε ασύλητο για σχεδόν πέντε χιλιετίες. Η έκτασή του έχει πλέον αποκαλυφθεί πλήρως και είναι σχεδόν τέσσερα στρέμματα. Σε αυτά προστίθεται και μια ταφική βραχοσκεπή, περίπου 50 μ. νοτιοδυτικά από το πλάτωμα του νεκροταφείου.

Το νεκροταφείο περιλαμβάνει 24 μεγάλα ταφικά κτήρια, όλα διαφορετικά μεταξύ τους, καθώς και εννέα ταφικές δομές, δηλαδή κυρίως λάκκους με περίγραμμα από λίθους, έναν κιβωτιόσχημο τάφο με πλάκες, και ένα ταφικό πιθοειδές εκτός ταφικού κτηρίου. Στη χωροταξική οργάνωση περιλαμβάνονται 27 ακόμα κτίσματα και αρχιτεκτονικά στοιχεία, διάδρομοι, ελεύθεροι χώροι τελετουργιών, περίβολοι κλπ. Η διάρκεια χρήσης εκάστου ταφικού κτηρίου κάλυπτε συνήθως δύο χρονολογικές φάσεις, το πολύ 4-5 γενιές.

Η ταφική βραχοσκεπή περιείχε μόνον δευτερογενείς ταφές και χρονολογείται μεταξύ της Πρωτομινωικής ΙΒ και της Μεσομινωικής ΙΒ/ΙΙΑ. Εκτός της κεραμικής περιείχε ασημένια κοσμήματα, όμοια με τα Κυκλαδικά της περιόδου, αλλά και ένα εξαιρετικό χρυσό Μεσομινωικό περίαπτο, που εικονίζει το Δένδρο της Ζωής. Επίσης πολύ ενδιαφέρον ήταν ένα τριγωνικό Πρωτομινωικό εγχειρίδιο, το παλαιότερο από τα δύο όπλα που έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα στο νεκροταφείο του Πετρά. Εντελώς αναπάντεχο εύρημα ήταν στο ανώτατο στρώμα της βραχοσκεπής μια τελετουργική πρόχους της Νεοανακτορικής περιόδου, συνοδευόμενη από κωνικό κύπελλο που δηλώνει ότι οι κάτοικοι του Πετρά επέστρεψαν στο αρχαίο ταφικό μνημείο για να πραγμα-

Νεκροταφείο Πετρά, ανασκαφή 2017.

τοποιήσουν μια τελετουργία, σε κάποια δύσκολη στιγμή (καταστροφή από φωτιά ή σεισμό πιθανότατα). Οι σφραγίδες εξάλλου, κατασκευασμένες από χαυλιόδοντα ιπποπόταμου ή στεατίτη, δηλώνουν κοινωνικές διαφοροποιήσεις και την απαρχή ενός γραφειοκρατικού συστήματος.

Ο συνολικός αριθμός των ατόμων στη βραχοσκεπή έφθανε τα 165 άτομα, έξι μωρά, δώδεκα παιδιά ηλικίας 1-6 ετών, έντεκα παιδιά ηλικίας 6-12 ετών, επτά έφηβους έως 18 ετών και 129 ενήλικους, άνδρες και γυναίκες. Η γενική υγεία ήταν πολύ καλύτερη από άλλους σύγχρονους πληθυσμούς, αλλά και το ύψος τους μεγαλύτερο, δηλώνοντας ότι ανήκαν στις τοπικές ελίτ. Η μελέτη του σκελετικού υλικού της βραχοσκεπής πραγματοποιήθηκε από τη Σ. Τριανταφύλλου, καθηγήτρια του Α.Π.Θ.

Τόσο στην Προανακτορική, όσο και στην Παλαιοανακτορική περίοδο, υπήρχαν σε χρήση μερικοί μόνον τάφοι-οικίες, διότι το νεκροταφείο δεν είχε χρησιμοποιηθεί από το σύνολο των κατοίκων του Πετρά, αλλά μάλλον από λίγες εξέχουσες οικογένειες, οι οποίες είχαν τη δυνατότητα να αναγείρουν αυτήν την περίπλοκη αρχιτεκτονική, αλλά και να κατέχουν τα πολύτιμα και εξωτικά αντικείμενα –από εισηγμένες πρώτες ύλες– που είχαν αποτεθεί ως κτερίσματα. Ο λόγος ίδρυσης του νεκροταφείου στη θέση αυτή είναι η άμεση γειτνίαση με τον αρχαιότερο οικισμό στην περιοχή του Πετρά, της Τελικής Νεολιθικής και Πρωτομινωικής ΙΑ, δηλαδή τον τόπο των προγόνων, πραγματικών ή υποθετικών για τις ομάδες που ίδρυσαν τον οικισμό στον Λόφο Ι και το νεκροταφείο στο Λόφο ΙΙ ή Κεφάλα.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα της Πρωτομινωικής ΙΙ εντοπίζονται κυρίως στο νότιο και το κεντρικό τμήμα του πλατώματος. Ορισμένα από αυτά βρίσκονται κάτω από ΠΜ ΙΙΙ και ΜΜ ΙΑ ταφικά κτήρια. Σημαντικό είναι το Ταφικό Κτήριο 16, με πλουσιότατες επιχώσεις και ένα μεγάλο θρανίο σχήματος Γ, πάνω και δίπλα στο οποίο βρέθηκαν περίπου 80 αγγεία σερβιρίσματος και πόσεως. Ιδιαίτερης σημασίας είναι η σφραγίδα από ελεφαντόδοντο με διακοσμητικό θέμα λαβυρίνθου και η λίθινη σε σχήμα ποδιού.

Εντελώς διαφορετική είναι η εικόνα που προσέφεραν οι ανασκαφές στην περιοχή κάτω από το μοναδικό από πολλές απόψεις Ταφικό Κτήριο 2, που κτίσθηκε στην ΜΜ ΙΒ, και συνέχισε να χρησιμοποιείται έως την ΜΜ ΙΙΒ, ενώ, κατά την ΜΜ ΙΙΑ, την εποχή που κτίσθηκε το ανάκτορο του Πετρά, το υπάρχον κτήριο εφοδιάστηκε με θρανία περιμετρικά σε όλους τους εξωτερικούς τοίχους, καθώς και με δύο αποθηκευτικούς χώρους τελετουργικών σκευών, ενώ οργανώθηκε στα ανατολικά του ο Χώρος Τελετουργιών 1. Κάτω από αυτό το μοναδικό κτήριο, υπήρχαν πολύ

Νεκροταφείο Πετρά, ανασκαφή ΠΜ ταφικού κτηρίου.

ενδιαφέρουσες Πρωτομινωικές ΙΙ και ΙΙΙ Ταφικές Δομές, αλλά επίσης και Μεσομινωικές ΙΑ, οι οποίες περιείχαν τις πλουσιότερα κτερισμένες ταφές της εποχής. Συγκεκριμένα, ανασκάφθηκαν δύο αλλεπάλληλες πρωτογενείς γυναικείες ταφές, οι οποίες εκτός των κοσμημάτων από πολύτιμα υλικά και ενός μοναδικού μεγάλου λίθινου αγγείου από τραβερτίνη, είχαν και μια πυξίδα από Ναξιακό μάρμαρο. Η σχέση με τις Κυκλάδες είναι ιδιαίτερα σημαντική γιατί τα Κυκλαδικά αντικείμενα χρονολογούνται αμέσως μετά την εγκατάλειψη του γειτονικού νεκροταφείου της Αγίας Φωτιάς. Η κατώτερη ταφή εξάλλου περιείχε χρυσό περίαπτο με δύο αγκαλιασμένες ανδρικές μορφές, προερχόμενο από τη Συρία.

Στην επόμενη φάση, Πρωτομινωική ΙΙΙ και Μεσομινωική ΙΑ, τα ορθογώνια κτήρια της νότιας πλευράς του νεκροταφείου καλύφθηκαν δημιουργώντας εκτεταμένο ελεύθερο χώρο, ενώ βαθύτερα από το Ταφικό Κτήριο 2 δημιουργήθηκαν τέσσερις ταφικές δομές. Στην Ταφική Δομή 23 μέσα σε μεγάλο λάκκο, ανασκάφθηκαν μια πρωτογενής ταφή ενός άνδρα άνω των 45 ετών καθώς και 5 δευτερογενείς. Τα κτερίσματα ήταν πλούσια, μετάλλινα και κεραμική.

Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα ήταν πέντε μεγάλα πιθοειδή με διακόσμηση ανοικτή επί σκοτεινού, που όμοιά τους δεν έχουν βρεθεί άλλα στο νεκροταφείο, αλλά υπάρχουν μερικά αποσπασματικά παράλληλα από τις στρωματογραφικές τομές κάτω από το ανάκτορο. Η Ταφική Δομή 28, ήταν λάκκος, κτιστός με ακανόνιστες πέτρες και βότσαλα στο δάπεδό του, με πρωτογενή ταφή νέου, υψηλού και γεροδεμένου άνδρα, κτερισμένη με το δεύτερο όπλο που έχει βρεθεί μέχρι σήμερα στον Πετρά ένα χάλκινο εγχειρίδιο, με ασημένια καρφιά και ελεφάντινη λαβή. Στον ίδιο λάκκο υπήρχε μια δευτερογενής γυναικεία ταφή και δύο ακόμα, παιδικές, επίσης δευτερογενείς. Η γυναικεία ταφή ήταν από τις πλουσιότερες του νεκροταφείου, συγκρινόμενη μόνον με τις δύο Πρωτομινωικές ΙΙ γειτονικές της που προαναφέρθηκαν, με πολλά περίτεχνα κοσμήματά από χρυσό, φαγεντιανή, ορεία κρύσταλλο και ασήμι.

Την ίδια εποχή περίπου κτίσθηκαν στο κεντρικό τμήμα του νεκροταφείου δύο νέα ταφικά κτήρια, το 3, και το 5. Το Ταφικό Κτήριο 3 ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρον και πολύ πλούσιο, τόσον για τη χρήση ενός πήλινου ληνού ως ταφικού αγγείου για δύο δευτερογενείς ταφές, όσο και για τα πολλά ευρήματά του, κεραμική, λίθινα αγγεία, περόνη από ελεφαντόδοντο με κεφαλή σε σχήμα γυναίκας, σφραγίδες από διάφορα υλικά, κυρίως ελεφαντόδοντο, καθώς και χρυσά και ασημένια κοσμήματα.

Η επόμενη φάση, η Μεσομινωική ΙΒ, η οποία ορίζει το τέλος της Προανακτο-

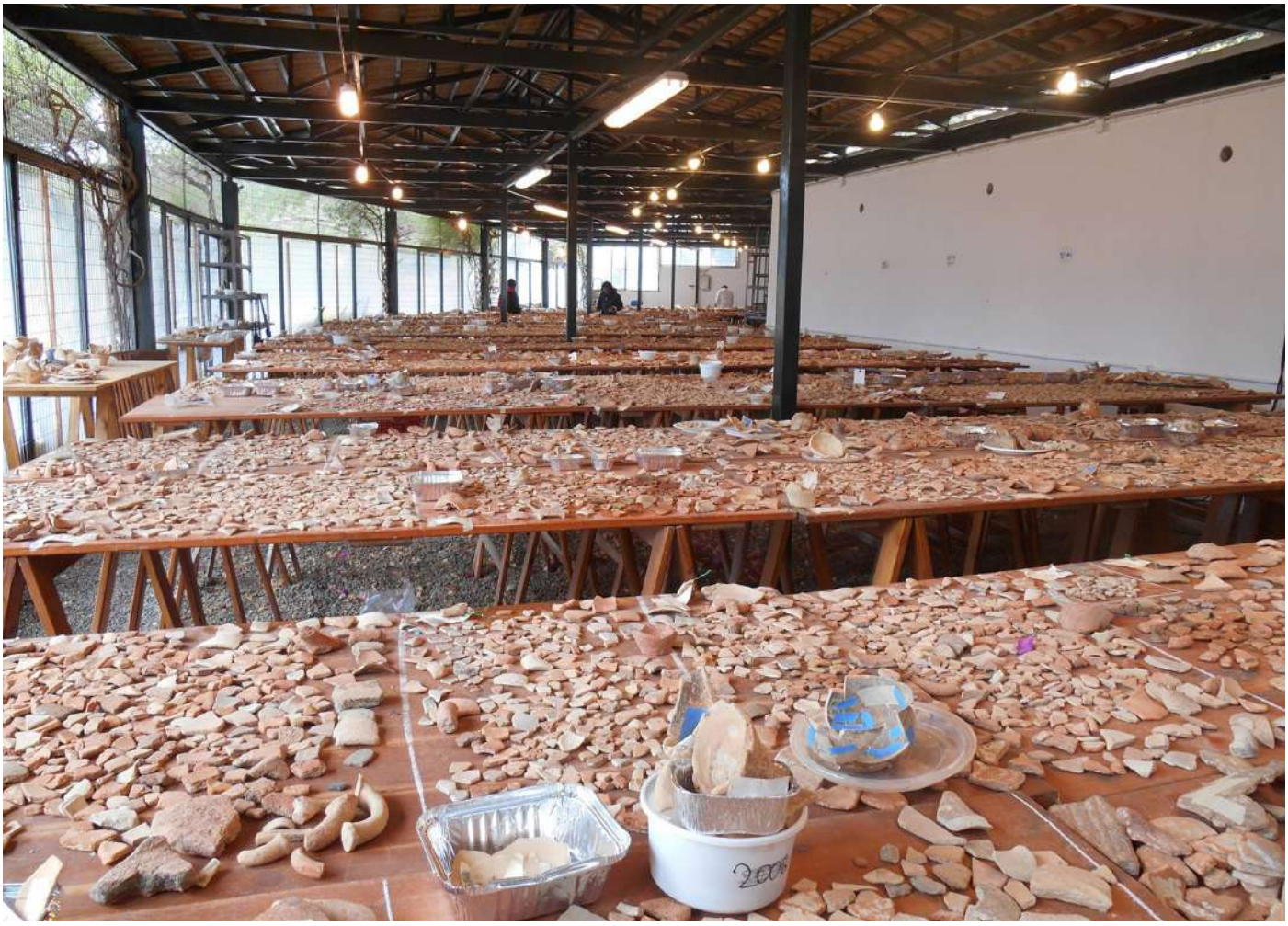

Κεραμική από τον Χώρο τελετουργιών 2 του νεκροταφείου του Πετρά.

ρικής περιόδου στον Πετρά, αντιπροσωπεύεται από τρία ταφικά κτήρια, το 1, το 2, και το 4. Ένα πολύ ενδιαφέρον νέο χαρακτηριστικό του νεκροταφείου είναι η χωροταξική του οργάνωση με ένα σύστημα διαδρόμων μεταξύ των τάφων για διευκόλυνση της κυκλοφορίας, που αναπτύχθηκε περισσότερο στην επόμενη Παλαιοανακτορική φάση, δηλαδή την Μεσομινωική ΙΙΑ-Β, και συνδέθηκε με τους δύο εκτεταμένους χώρους τελετουργιών. Τα Παλαιοανακτορικά ταφικά κτήρια αποτέλεσαν τους χώρους ταφής των πλέον εξεχουσών οικογενειών του αστικού οικισμού του Πετρά, οι οποίες, προφανώς, σχετίζονταν με την ανακτορική διοίκηση. Το Ταφικό Κτήριο 1, είναι το μεγαλύτερο του νεκροταφείου, με έκταση περίπου 150 τ.μ. και 12 δωμάτια. Ανάμεσα στα ευρήματά του ήταν τέσσερα λίθινα αγγεία, χρυσές ταινίες, αλλά και χάντρα από χρυσό και λάπις λάζουλι. Δεν υπάρχουν εξάλλου δύο όμοια ταφικά κτήρια γεγονός που δείχνει με σαφήνεια τον κοινωνικό ανταγωνισμό, ανάμεσα στις ελίτ του Πετρά. Το Ταφικό Κτήριο 10, αν και έχει μόνον δύο δωμάτια, είναι από τα πλουσιότερα του νεκροταφείου και με ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά. Στη στέγη ήταν τοποθετημένα τρία ζεύγη διπλών κεράτων, από ασβεστόλιθο. Τα ευρήματά του αποτελούνταν από πολύ ενδιαφέρουσα κεραμική, λίθινα αγγεία και εννέα σφραγιδόλιθους, μερικούς προερχόμενους από το ανακτορικό εργαστήριο των Μαλίων, υπέροχα έργα μικρογλυπτικής, αρκετά χρυσά κοσμήματα, αλλά και πάνω από 200 μικρού μεγέθους ασημένιες χάντρες, που πιθανότατα ήταν επιρραμένες σε νεκρικά ενδύματα.

Ο Χώρος Τελετουργιών 2, με έκταση περίπου 230 τ.μ. και επίχωση βάθους περίπου 60 εκ. απέδωσε πάνω από δύο τόνους τελετουργικά θραυσμένης κεραμικής η οποία περιελάμβανε ελάχιστα πινάκια, πολλά αγγεία με πλαστική διακόσμηση, καθώς και τεράστιο αριθμό κυπέλλων διαφόρων τύπων. Μοναδικά ήταν ένα ρυτό με ανδρική μορφή σφίγγας και σαφείς αναφορές σε πρότυπα της Ανατολικής Μεσογείου, καθώς και τρία ακόμη ρυτά που μιμούνται αρχιτεκτονικά στοιχεία με πολύχρωμη καμαραϊκή διακόσμηση. Βρέθηκαν επίσης πολλά ειδώλια και άλλα αφιερώματα.

Άλλο σημαντικό Παλαιοανακτορικό Ταφικό Κτήριο είναι το 11, επίσης με πρόσοψη στο Χώρο Τελετουργιών 2, αποτελούμενο από πέντε δωμάτια. Πολύ σημαντικά ευρήματά του ήταν σφραγίδες από διάφορα υλικά και ένα μοναδικό εύρημα, 12 όμοια ανδρικά ειδώλια, αναρτημένα από δίσκο με καμαραϊκή διακόσμηση, ένα σύνολο το οποίο φαίνεται πως κρεμόταν από την οροφή του ταφικού κτηρίου. Το Ταφικό Κτήριο 9, απέδωσε εκτός της κεραμικής το μοναδικό ασημένιο σφραγιστικό δαχτυλίδι, αλλά και εισηγμένο αιγυπτιακό σφραγιδόλιθο-σκαραβαίο.

Το σημαντικότερο κτήριο του νεκροταφείου ήταν το 2, στο νοτιότερο

Κοσμήματα από χρυσό, ασήμι, ορεία κρύσταλλο και καρνελίνη, από το νεκροταφείο του Πετρά.

τμήμα του νεκροταφείου, σε απόσταση μικρότερη των 20 μ. από τον οικισμό της Τελικής Νεολιθικής, τον τόπο των προγόνων, αλλά και πάνω από τις σημαντικότερες ταφικές δομές της Πρωτομινωικής ΙΙ και της Μεσομινωικής ΙΑ περιόδου που προαναφέρθηκαν. Έχει εννέα χώρους και επιφάνεια 80 τ.μ. Χρησιμοποιήθηκε σε όλη τη διάρκεια της Παλαιοανακτορικής. Δύο από τα δωμάτιά του χρησίμευαν ως αποθηκευτικοί χώροι αποκλειστικά για σκεύη που χρησιμοποιούνταν στις τελετουργίες. Περιβαλλόταν επίσης από θρανία (πεζούλια) για απόθεση προσφορών. Στο Ταφικό Κτήριο 2 βρέθηκαν δύο λάρνακες και ένας ταφικός πίθος, με πρωτογενείς ταφές, οι οποίες ανήκαν σε άνδρες άνω των 45 ετών. Στα κτερίσματα περιλαμβάνονται σφραγίδες πραγματικά έργα τέχνης, μεγάλης ιστορικής σημασίας, από ίασπι και καρνελίνη, δύο από τις οποίες φέρουν ιερογλυφικές επιγραφές, προϊόντα ανακτορικού εργαστηρίου, καθώς και μετάλλινα εργαλεία καλλωπισμού και χρυσά κοσμήματα.

Ο Χώρος Τελετουργιών 1, που συνδέεται αποκλειστικά με το Ταφικό Κτήριο 2, έχει έκταση περίπου 150 τ.μ. και ορίζεται από περιβόλους, διαθέτει ελεγχόμενη είσοδο, ενώ η νότια πρόσοψή του παρουσιάζει τριμερή διαμόρφωση, ίσως το παλαιότερο γνωστό δείγμα του χαρακτηριστικού αυτού στοιχείου της Μινωικής αρχιτεκτονικής. Περιείχε μεγάλη ποσότητα πλούσια διακοσμημένης κεραμικής διαφόρων τύπων και σχημάτων, εκατοντάδες όμοια πινάκια και κύπελλα, καθώς και λείψανα σύκων και αμυγδάλων.

Μετά την καταστροφή του πρώτου ανακτόρου του Πετρά στο τέλος της ΜΜ ΙΙ, το νεκροταφείο εγκαταλείφθηκε και δεν ξαναχρησιμοποιήθηκε ποτέ. Αλλά η θέση του, και πιθανότατα η σημασία του, ως τοπίο μνήμης των προγόνων, δεν λησμονήθηκε από την κοινότητα του Πετρά, όπως δείχνουν, όχι μόνον η τελετουργική Νεοανακτορική πρόχους της βραχοσκεπής που προαναφέρθηκε, αλλά και μια σειρά κτισμάτων του 14ου-12ου αιώνα π.Χ. στη δυτική πλευρά του νεκροταφείου, αφιερωμένων αποκλειστικά σε τελετουργίες προς τιμήν των προγόνων και κτισμένων από πελεκητούς λίθους που είχαν μεταφερθεί από το ερειπωμένο πλέον ανάκτορο του Πετρά.

Έχετε χαρακτηρίσει τον Πετρά «έναν διαχρονικό τόπο μνήμης»· αναφέρεστε με τη φράση αυτή σε κάποια μορφή «ανάμνησης», σε ένα είδος «πολιτικής συλλογικής ταυτότητας» και μεταβίβασης, προφορικά ή γραπτά, παραδόσεων ανάμεσα στα μέλη της συγκεκριμένης μινωικής κοινωνίας;

Όπως τόνισα παραπάνω, ο λόγος ίδρυσης του νεκροταφείου στον ανατολικό λόφο του Πετρά (Κεφάλα) συνδέεται με την ύπαρξη εκεί του

αρχαιότερου οικισμού στον κόλπο της Σητείας, ο οποίος γινόταν αντιληπτός ως ο τόπος των προγόνων (πραγματικών ή φανταστικών). Χαρακτηριστικό είναι ότι για να φθάσουν το νεκροταφείο οι κάτοικοι του οικισμού έπρεπε να κατέβουν ένα λόφο, να διασχίσουν μια μικρή κοιλάδα, η οποία είχε ίσως και νερό σε κάποιες περιόδους, και στη συνέχεια να ανέβουν ένα δεύτερο, υψηλότερο και αρκετά απότομο λόφο. Και μάλιστα ήταν φορτωμένοι, κουβαλώντας τους νεκρούς, σε ξύλινα φορεία ή λάρνακες, αλλά και αγκώδη πήλινα κτερίσματα, τρόφιμα και τελετουργικά σκεύη. Μετά τη λήξη χρήσης του νεκροταφείου στην ΜΜ ΙΙΒ ο χώρος δεν ξαναχρησιμοποιήθηκε ούτε για ταφές, ούτε για κατοίκηση. Όμως, μετά την τελική καταστροφή του ανακτόρου και μεγάλου μέρους του αστικού οικισμού, κατά την ΥΜ ΙΒ, οι εναπομείναντες κάτοικοι αισθάνθηκαν την ανάγκη να επιστρέψουν στον τόπο των προγόνων, δηλαδή στο αρχαίο ήδη νεκροταφείο, και να κτίσουν μια σειρά τελετουργικών κτηρίων, στο δυτικό άκρο του πλατώματος του νεκροταφείου, δηλαδή ακριβώς απέναντι από το ανάκτορο και τον παλαιό οικισμό, και μάλιστα κουβαλώντας από το ερειπωμένο ανάκτορο ή άλλα σημαντικά κτήρια του οικισμού του Λόφου Ι πελεκητούς λίθους, με μεγάλο κόπο, προφανώς. Πρόκειται για πράξεις υψηλού συμβολισμού, απαραίτητες για την εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής, μέσω της αναφοράς στους αρχαίους (και προφανώς ένδοξους) προγόνους, όπως συμβαίνει διαχρονικά, σε κοινωνίες που βρίσκονται σε περίοδο κρίσης, σε όλον τον κόσμο.

Μιλήστε μας για τον μελλοντικό προγραμματισμό σας στο νεκροταφείο του Πετρά.

Η ανασκαφή του νεκροταφείου του Πετρά πρέπει να ολοκληρωθεί το συντομότερο δυνατόν, διότι, αντίθετα από ένα οικισμό την ανασκαφή του οποίου μπορεί κανείς να διακόψει όποτε κρίνει σκόπιμο, η ανασκαφή ενός ασύλητου νεκροταφείο δεν πρέπει να παραμείνει σε εκκρεμότητα, διότι υπάρχει σοβαρός κίνδυνος για το μνημείο. Πρέπει επίσης να ολοκληρωθούν και οι στερεώσεις, αλλά και η συνολική προστασία του χώρου, για την οποία εκπονούμε αυτήν τη στιγμή μελέτη, που θα υποβληθεί για έγκριση στο ΚΑΣ, και στη συνέχεια να βρεθεί χρηματοδότηση ώστε να εκτελεσθεί. Παράλληλα πρέπει να προχωρήσουμε στην ενοποίηση του μνημειακού συνόλου και στη συνολική του ανάδειξη, ώστε να αποκτήσει η Σητεία ένα σημαντικότατο αρχαιολογικό χώρο, ο οποίος δεν θα είναι μόνον λόγος υπερηφάνειας για τους ντόπιους, αλλά και ένας σοβαρός λόγος να επισκεφθεί κανείς την πόλη, με αποτέλεσμα να προκύψει και οικονομικό όφελος.

Είναι γνωστό ότι δεν ανασκάπτετε μόνον, αλλά δημοσιεύετε τις θέσεις, μάλιστα ταχύτατα. Ποιος νομίζετε ότι πρέπει να είναι ο ρόλος του επιστημονικού αρχαιολογικού/ανασκαφικού έργου;

Δεν είναι εύκολο έργο οι δημοσιεύσεις· η μελέτη του υλικού είναι όλο και πιο απαιτητική, ο συντονισμός των μεγάλων διεπιστημονικών και πολυεθνικών ομάδων επίσης εξαιρετικά δύσκολος και επίπονος. Δυστυχώς δεν νομίζω ότι έχω δημοσιεύσει πολλά, παρόλο που περιορίσθηκα σε πολύ λίγες ανασκαφές στη ζωή μου. Ίσως μείνω στην ιστορία για τα πολλά σημαντικά που ανέσκαψα και δεν δημοσίευσα. Καταλαβαίνω απολύτως ότι είναι πολύ ευχερέστερο, αλλά και ευχάριστο, να παρουσιάζει κανείς τα ευρήματά του σε συνέδρια, σεμινάρια ή διαλέξεις. Πριν την πανδημία ανάλογες δράσεις μας έδιναν την ευκαιρία να επικοινωνήσουμε ζωντανά με συναδέλφους, να ανταλλάξουμε απόψεις, να γνωρισθούμε κοινωνικά. Τώρα πλέον παρακολουθούμε αλλά και ετοιμάζουμε πλήθος εξαιρετικών διαλέξεων από την άνεση του σπιτιού μας και επικοινωνούμε (με λειψό τρόπο βέβαια), με συναδέλφους από την άλλη άκρη του κόσμου, τις διαλέξεις των οποίων δεν θα είχαμε τη δυνατότητα να ταξιδέψουμε για να τις παρακολουθήσουμε από κοντά.

Πάντως, κάθε ανασκαφέας, θεωρώ, οφείλει εξίσου να παράγει έγκυρες επιστημονικές δημοσιεύσεις, αλλά και να επικοινωνήσει το έργο του με τις τοπικές, αλλά και τις ευρύτερες κοινωνίες, με σοβαρότητα και εγκυρότητα, χωρίς βέβαια να υποκύπτει στις σειρήνες του πρόχειρου και του εντυπωσιακού, συνήθως ατεκμηρίωτου, όπως βλέπουμε συχνά να συμβαίνει, και να επηρεάζεται το κοινό με ευκολία, ενώ από την άλλη πλευρά δεν υπάρχει ενδιαφέρον για έγκυρο επιστημονικό εκλαϊκευμένο λόγο. Η εποχή στην οποία ευρήματα ανακοινώνονταν ως το ανάκτορο του τάδε μυθικού βασιλέα, ή ο τάφος του δείνα ιστορικού προσώπου έχει παρέλθει ανεπιστρεπτί. Αν βέβαια κάποιος, ανασκάπτοντας μια οικία του 5ου αιώνα π.Χ. βρει μια επιγραφή που να λέει ότι εκεί έμενε ο Περικλής Ξανθίππου Αθηναίος, ας το ανακοινώσει για να μας εκπλήξει και να μας φωτίσει όλους.

Έχετε πλούσιο συγγραφικό έργο. Ποιες από τις δημοσιεύσεις σας θα ξεχωρίζατε;

Δεν πιστεύω ότι είναι τόσο πλούσιο το συγγραφικό μου έργο. Είμαι ευχαριστημένη με τα βιβλία μου *Η Ανατολική Κρήτη στην Πρωιμη Εποχή του Σιδήρου*, *Achladia, Scavi e ricerche della missione Greco-Italiana in Creta orientale*, *The Hieroglyphic archive at Petras, Siteia*, τους τόμους των δύο συμποσίων του Πετρά, τους τόμους των τελικών δημοσιεύσεων του Πετρά, *Petras* I και *Petras* II, επίσης αρκετά άρθρα μου για κεραμική, τα σημεία κεραμέων, μερικά άρθρα για το Χαλασμένο, το Συνέδριο που οργάνωσα στη Διεύθυνση Digital Heritage in the New Knowledge Environment και κάμποσα ακόμα. Μου αρέσει πολύ η ομαδική δουλειά, και να τονίσω ότι υπερηφανεύομαι για το γεγονός ότι δεν έχω

Έκδοση του Συνεδρίου Digital Heritage in the New Knowledge Environment.

Δημοσιεύσεις της Μεταξίας Τσιποπούλου για τον Πετρά Σητείας.

δώσει ποτέ το όνομά μου σε δημοσίευση που δεν έχω γράψει.

Έχετε αντιμετωπίσει δυσκολίες στην αρχαιολογική σας έρευνα;

Ναι, και δυσκολίες και αντιζηλίες και πολλές αδικίες. Εκ των υστέρων, πιστεύω ότι έχω φθάσει σε ένα σημείο πνευματικής ωριμότητας, ώστε δεν τους δίνω πλέον ιδιαίτερη σημασία. Όταν συμβαίνουν βέβαια με πειράζουν και με εξοργίζουν. Σίγουρα θα προτιμούσα να ήταν όλες οι κρίσεις για προαγωγές, πλήρωση θέσεων κλπ. στις οποίες συμμετείχα, αξιοκρατικές. Το όνειρό μου ήταν –και είναι– να μου επιτραπεί να προσφέρω περισσότερα. Και αν δεν είναι κάτι μεγάλο πλέον, αρκούμαι στη σκληρή, πολύωρη καθημερινή δουλειά για επιστημονική ενημέρωση για τη βιβλιογραφία και τις θεωρητικές τάσεις ερμηνείας των δεδομένων και επαφής με διάφορες κοινωνικές ομάδες, κάθε είδους προβληματισμό και γράψιμο.

Υπάρχουν κάποιοι άνθρωποι για τους οποίους αισθάνεστε ότι σας στάθηκαν αρωγοί;

Η στενή μου οικογένεια, ορισμένοι στενοί φίλοι και συνάδελφοι και μερικοί πρεσβύτεροι που με στήριξαν στα αρχικά μου βήματα.

Η επιστημονική αρχαιολογική έρευνα απαιτεί πλήρη απασχόληση του ερευνητή και συνεχή αφοσίωση στο έργο του. Εσείς πως διαχειρίζεστε αυτό το ζήτημα στην προσωπική σας ζωή;

Οι γονείς μου υπήρξαν πάντοτε υποστηρικτικοί στις αποφάσεις μου, αν και δεν τις συμμερίζονταν όλες. Από το να γίνω αρχαιολόγος, μέχρι να ζήσω μια μοναχική ζωή μακριά από όλους και όλα αυτά που είχα συνηθίσει μεγαλώνοντας στην Αθήνα, στην άκρη της Κρήτης. Ο σύζυγός μου ήταν και είναι πάντα επίσης πολύ υποστηρικτικός, αν και ζήσαμε αρκετά χρόνια χωριστά, εκείνος στον Καναδά και εγώ στην Κρήτη. Και ο γιος μου είναι πολύ υποστηρικτικός, αν και πολύ ανεξάρτητος χαρακτήρας και διαθέτει πολύ χιούμορ, απαραίτητο για τον χειρισμό δύσκολων καταστάσεων. Το βασικό είναι να υπάρχουν άνθρωποι που μας αγαπούν, μας δέχονται όπως είμαστε και μας βοηθούν να βλέπουμε τα γεγονότα και τις καταστάσεις στη σωστή τους διάσταση.

Γνωρίζοντας την ιδιαίτερα μέριμνα που λαμβάνετε για την οικειοποίηση του αρχαιολογικού έργου από την τοπική κοινωνία (της Σητείας), ποια είναι η άποψή σας για ζητήματα γενικότερης ιδεολογίας της αρχαιολογικής έρευνας, κυρίως δε για ζητήματα «χρησιμότητας» και τρόπων «κοινωνικής χρήσης» του αρχαιολογικού έργου, του κοινωνικού ρόλου της Αρχαιολογίας;

Θεωρώ ότι ήμουν και είμαι πάντα άνθρωπος της δράσης, ο εγκλεισμός σε ελεφάντινους πύργους δεν ταιριάζει στο χαρακτήρα μου. Για ποιο λόγο να είναι κάποιος διανοούμενος αν ζει μακριά από την κοινωνία; Προσπάθησα από πολύ νωρίς να οργανώσω και να πραγματοποιήσω δράσεις που θα φέρουν το αρχαιολογικό έργο πιο κοντά σε αυτούς στους οποίους πρέπει να αποδοθεί. «Τα αρχαία δεν είναι μόνον για τους αρχαιολόγους» ήταν πάντα το σύνθημα μου. Και, όπως καταλαβαίνετε, αν δεν αναλάβουν το έργο της επαφής των τοπικών και ευρύτερων κοινωνιών με τα μνημεία οι άνθρωποι οι οποίοι γνωρίζουν το θέμα με εγκυρότητα, και, κυρίως, ξέρουν από πού να αρχίσουν και πού να σταματήσουν, υπάρχει ο σοβαρός κίνδυνος της εθνικιστικής, ή γενικότερα λαϊκίστικης, εκμετάλλευσης των μνημείων, όπως βλέπουμε συχνά να συμβαίνει.

Το ελληνικό κράτος χρωστά πολλά στην κλασική αρχαιότητα και τον τρόπο που αυτή γινόταν αντιληπτή από τις αστικές κοινωνίες της Δύσης τον 18ο και τον 19ο αιώνα. Έτσι προέκυψε το ισχυρό ρεύμα του φιλελληνισμού, το οποίο είχε ουσιαστικό ρόλο στην απελευθέρωση από τον Οθωμανικό ζυγό. Εννοείται βέβαια ότι οι Έλληνες που μάχονταν είχαν μια πάρα πολύ θολή εικόνα «εκείνων των αρχαίων».

Καθήκον των επιστημόνων είναι η έγκυρη ενημέρωση για το τι μπορούμε πραγματικά να γνωρίσουμε από το παρελθόν, μέσα από έγκυρες αφηγήσεις. Με τον τρόπο αυτό οι κοινωνίες θα οχυρωθούν, πιστεύω, απέναντι στους κινδύνους που παραμονεύουν όταν χρησιμοποιείται το παρελθόν μέσα από ψεύδη και επίπλαστες διηγήσεις με σκοπό τη χειραγώγηση τους. Για τον λόγο αυτό είναι σημαντικό να διατηρούνται τα υλικά κατάλοιπα ώστε να συνεχίσουν να αρθρώνουν το λόγο τους μέσω νέων αναγνώσεων και στο μέλλον.

Βέβαια, η μετάδοση έγκυρων γνώσεων, με τρόπο που να μην αποθαρρύνει αυτούς που δεν έχουν ειδικές σπουδές δεν είναι εύκολη υπόθεση. Καταρχάς υπάρχει το πολύ σοβαρό θέμα ότι η κατανόηση του παρελθόντος χρόνου στην ιστορική του διάταξη, ο χωρισμός σε περιόδους, οι αλληλουχίες τους, οι τρόποι και οι λόγοι σημαντικών αλλαγών, δεν είναι εύκολα κατανοήσιμοι.

Οι περισσότεροι άνθρωποι τείνουν να βλέπουν το παρελθόν ως μια ευθεία γραμμή. Και προτιμούν διηγήσεις παραμυθένιες, μυθολογικές ή ψευδοϊστορικές, οι οποίες, αφενός κολακεύουν την αμάθειά τους και αφετέρου τους απομακρύνουν από όποια δυνατότητα άντλησης συμπερασμάτων σχετικά με τις κοινωνικές συμπεριφορές, τις μετακινήσεις μεγάλων ομάδων πληθυσμού από μια γεωγραφική περιοχή σε μια άλλη, το είδος των επιδράσεων, θετικών ή αρνητικών, αυτών των μετακινήσεων, τη δημιουργία ισχυρών συγκεντρωτικών γραφειοκρατικής οργάνωσης συστημάτων και δομών, τη σχέση κοινωνιών του παρελθόντος με το περιβάλλον και τις φυσικές πηγές, και άλλα αντίστοιχα θέματα τα οποία μας αφορούν άμεσα και σήμερα, και για τα οποία οφείλουμε να έχουμε απόψεις και οπωσδήποτε, οπλισμένοι με έγκυρη γνώση, να αγωνισθούμε για ένα καλύτερο μέλλον.

Διατελέσατε Διευθύντρια του Εθνικού Αρχείου Μνημείων, πραγματοποιώντας σημαντικό έργο.

Προσπάθησα. Η σωστή διαχείριση της ψηφιακής κληρονομιάς οφείλει να είναι η αιχμή του δόρατος ενός σύγχρονου Υπουργείου Πολιτισμού. Ήταν για μένα μεγάλη χαρά και τιμή η δυνατότητα να συνεισφέρω στο θέμα σε ελληνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Και κυρίως που είχα την ευκαιρία να δουλέψω με μια πολύ δημιουργική μάδα νεώτερων μου, σε κλίμα δημοκρατικό και αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Δυστυχώς, ως συνήθως, καταφέραμε λιγότερα από όσα θελήσαμε και από όσα μπορούσαμε. Ίσως τώρα 10-12 χρόνια αργότερα να έχει γίνει καλύτερα κατανοητό από τους συναδέλφους σε όλη την Ελλάδα το πόσο αναγκαίες είναι αυτές οι δράσεις, το πόσο αναγκαίο είναι ένα Εθνικό Αρχείο Μνημείων, η απόδοση ενιαίου αριθμού στα μνημεία της χώρας, κινητά και ακίνητα για την προστασία τους, και τη ανάδειξή τους. Πρέπει να σταματήσουν οι διάφορες μυστικοπάθειες και οι φόβοι απέναντι στις δυνατότητες που προσφέρει πλέον η παγκοσμιοποίηση και η δυνατότητα πρόσβασης όλων σε όλα. Φυσικά τα πράγματα έχουν αρκετά προχωρήσει, τα παρακολουθώ γιατί ο τομέας με ενδιαφέρει πολύ, εκείνο που χρειάζεται είναι να γίνονται συνεχώς βήματα προς τα

Μεταξία Τσιποπούλου (Επιμέλεια της έκθεσης και της έκδοσης) «*...ανέφερα εγγράφως*», Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων, ΥΠΠΟΑ, 2008.

εμπρός, χωρίς καθυστέρηση και να εργάζονται σε αυτές τις δράσεις άνθρωποι που γνωρίζουν καλά τα θέματα, τόσο από τεχνική, όσο και από θεωρητική άποψη, επομένως να εκτελούνται τέτοιου τύπου έργα όσο το δυνατόν περισσότερο με αυτεπιστασία από το ΥΠΠΟΑ.

Ελπίζω εξάλλου ότι σύντομα θα δούμε και ένα μεγάλο μέρος του ιστορικού Αρχείου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας προσιτό ηλεκτρονικά στους μελετητές, αλλά και τον εμπλουτισμό του Αρχείου με δωρεές προσωπικών αρχείων στελεχών της Υπηρεσίας.

Έχετε αφιερώσει τη ζωή σας στην αρχαιολογική επιστήμη, μάλιστα ως «μάχιμη αρχαιολόγος». Νομίζετε ότι υπάρχει στην Ελλάδα ο απαιτούμενος σεβασμός στην προσωπικότητα του αρχαιολόγου;

Μάλλον υπήρχε περισσότερος σεβασμός παλαιότερα, οι κοινωνικές αξίες έχουν πλέον στραφεί προς την απόκτηση υλικού πλούτου και επιφανειακής καλοπέρασης (αλλά για ποιους και για πόσους;). Οι αρχαιολόγοι έχουμε βαρύ καθήκον να αποδείξουμε τον κοινωνικό μας ρόλο ως διανοούμενοι και να επηρεάζουμε προς μια προοδευτική κατεύθυνση τις κοινωνίες, με την πειθώ που προκύπτει από το κύρος και την ευρύτητα της παιδείας μας. Οι τρόποι είναι πάρα πολλοί και τους χρησιμοποιούμε δημιουργικά, σε όλη τη χώρα και σε όλον τον κόσμο. Ούτως ή άλλως βλέπουμε ότι οι κλασικές σπουδές και οι αξίες που αυτές αντιπροσωπεύουν βρίσκονται πλέον σε σοβαρό κίνδυνο, αλλά και οι φωτισμένοι ηγέτες, όλο και σπανίζουν, φοβάμαι. Αυτά αυξάνουν την προσωπική και συλλογική μας ευθύνη.

Υπάρχει κάποιο γεγονός στην πορεία σας που σας εντυπώθηκε ιδιαίτερα και θα θέλατε να το μοιραστείτε με τους αναγνώστες του περιοδικού;

Η αρχαιολογία μας προσφέρει συγκινήσεις σπάνιες σε βάθος και έκταση. Θεωρώ ότι η θετικότερη ίσως στιγμή της πορείας μου ως αρχαιολόγος πεδίου ήταν η εύρεση πινακίδων Γραμμικής Α΄ και στη συνέχεια του Αρχείου της Κρητικής Ιερογλυφικής στο ανάκτορο του Πετρά, οι οποίες επιβεβαίωσαν τη διοικητική του λειτουργία.

Δύο αρνητικές καταστάσεις που δεν θα μπορούσα ποτέ να προβλέψω, πρώτα την απόλυσή μου από την Αρχαιολογική Υπηρεσία στο τέλος του 2011, σε μια πολύ δημιουργική φάση της σταδιοδρομίας μου. Δεύτερον την επιχειρούμενη τα τελευταία χρόνια διακοπή της ανασκαφής και παρεμπόδιση της ολοκλήρωσης της έρευνας και στη συνέχεια στερέωσης και ανάδειξης του μοναδικού νεκροταφείου του Πετρά. Να ελπίσω ότι οι αρμόδιοι για τη διαχείριση του μνημείου έγκριτοι συνάδελφοι θα κατανοήσουν τις αρνητικές επιπτώσεις στο μνημείο των ενεργειών και παραλήψεών τους, και ότι ορισμένα ιδιωτικά συμφέροντα που έχουν παρέμβει στο θέμα θα αλλάξουν στάση;

Ποια είναι τα μελλοντικά σας σχέδια;

Μακάρι να καταφέρω να ολοκληρώσω την ανασκαφή του μοναδικού ασύλητου χιλιόχρονου νεκροταφείου του Πετρά. Μακάρι στη συνέχεια να προχωρήσουμε στη ανάδειξη και την ενοποίηση του αρχαιολογικού χώρου, ώστε να αποδοθεί στην πόλη και τους επισκέπτες της Σητείας ένα σπουδαίο μνημειακό σύνολο. Μακάρι να μπορέσω, μαζί με τους συνεργάτες μου να γράψουμε και να εκδώσουμε δυο τρεις ακόμα τόμους δημοσιεύσεων.